

STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST

HÉRAKLEITOS Z EFESU
UČENÍ, ŽIVOT A VLIV

Albert Ferkl

Praha 2013

STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST
Obor SOČ: 17. Filozofie, politologie a ostatní humanitní
a společenskovední obory

Hérakleitos z Efesu – Učení, život a vliv
Heraclitus of Ephesus – Thought, life and heritage

Autor: **Albert Ferkl**

Škola: **Mensa gymnázium, o.p.s.**

Konzultant: **Mgr. Jan Kratochvíl**

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou práci vypracoval samostatně, použil jsem pouze podklady (literaturu, SW atd.) uvedené v příloženém seznamu a postup při zpracování a dalším nakládání s prací je v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) v platném znění.

V dne podpis:

Poděkování

Rád bych poděkoval svému vedoucímu práce, Janu Kratochvílovi, za přátelský přístup, skvělý postřeh a hlavně za vynaložené úsilí, dále pak svému oponentovi, Vladimíru Jaškovi, za projevený zájem a užitečné rady, a konečně svým přátelům a rodině za podporu, kterou mi vždy byli připraveni poskytnout.

Anotace

Práce se zabývá předsókratickým myslitelem Hérakleitem z Efesu. Jejím cílem bylo v předem vymezených oblastech zformulovat poznatky a náhledy získané studiem jak primárních zdrojů, tedy českého překladu Hérakleitových dochovaných zlomků a pasáží z antických autorů, tak volně dostupných sekundárních zdrojů, většinou českých nebo britských, zaměřujících se buď přímo na Hérakleita, nebo na problematiku, které se dotýká. Jádrem práce je osobní, detailní rozbor jeho učení. Dále je v ní předána vlastní ucelená představa okolností vzniku tohoto učení a popsán Hérakleitův vliv na pozdější západní filosofii. Zároveň má sloužit jako podklad pro mou budoucí práci na tématu.

Klíčová slova

Hérakleitos, Efesos, předsókratici, antika, západní filosofie

Annotation

This thesis focuses on the Presocratic thinker Heraclitus of Ephesus. Its objective was to present findings and views reached by studying both primary sources, namely Czech language translations of Heraclitus' surviving fragments and passages from ancient Greek and Roman authors, and widely available secondary sources, typically Czech or British, focusing either directly on Heraclitus, or on an area that concerns him. Its core is an original, detailed interpretation of his teachings. Furthermore, a personal, complex image of the teachings' origin is created and Heraclitus' influence on later Western philosophy is described. The thesis is also to serve as a basis for my future work on the topic.

Key words

Heraclitus, Ephesus, Presocratics, antiquity, western philosophy

Obsah

Úvod.....	7
1. Okolnosti vzniku Hérakleitových myšlenek	9
1.1. Vliv na Hérakleita	9
1.1.1. Kritika a neshoda.....	9
1.1.2. Mílét'ané	11
1.1.3. Hipposos	12
1.2. Hérakleitův život.....	12
1.2.1. Fakta	13
1.2.2. Politika.....	14
1.2.3. Anekdoty	15
1.3. Hérakleitovo dílo.....	17
1.3.1. Zachování a povaha.....	17
1.3.2. Styl.....	19
1.3.3. Pochopení	20
2. Rozbor Hérakleitových myšlenek	21
2.1. Řeč a zákonitost.....	21
2.2. Zápas a protiklady	22
2.3. Pohyb světa – Oheň.....	23
2.4. Lidský život.....	24
2.5. Běžní lidé.....	26
2.6. Náboženství	27
2.7. Duše.....	29
2.8. Astronomie	30
3. Vliv a dědictví Hérakleitových myšlenek	32
3.1. Přídomky a anekdoty.....	32
3.2. Raná sféra vlivu.....	33
3.3. Platón.....	34
3.4. Stoická filosofie a helénismus.....	35
3.5. Církevní otcové	35
3.6. G. W. F. Hegel.....	36
3.7. Moderní filosofie.....	36
Závěr.....	38
Bibliografie.....	39

Úvod

Hérakleitos žil přibližně mezi léty 540 a 480 př. n. l. ve městě Efesos na západním pobřeží dnešního Turecka. Byl jedním z prvních známých řeckých myslitelů a tedy jedním z prvních autorů, kteří se zařazují do oblasti západní filosofie. Je proslulý svým výrokem „nelze dvakrát vstoupit do téže řeky“ a s ním souvisejícím učením o neustálé proměně světa, ve které je klíčovým faktorem zápas protikladných sil. Znamé jsou i jeho výroky týkající se ohně a konceptu řeči, která určuje chod světa a které mohou lidé naslouchat. Jeho myšlenky měly rozsáhlý vliv na pozdější západní filosofii, jsou populární dodnes a někteří je považují za nejvýznamnějšího předsókratického autora. Jeho učení a osoba byly však také haněny: již ve starověku získal přídomek „Temný“ a „Plačící filosof“, jednak pro domnělou nejasnost svých myšlenek, jednak pro své kritické názory (na obyčejné lidi, tradiční náboženství a jiné myslitele). Hérakleitos zanechal psané dílo, z něhož citují pozdější autoři, které se však nedochovalo – jeho myšlenky proto rekonstruujeme právě z citátů, neboli zlomků, z něj. O okolnostech vzniku tohoto díla, a obecně o Hérakleitově životě, víme velmi málo a často se můžeme pouze dohadovat o pravosti informací, které na toto téma uchovává starověk – ty jsou většinou přinejmenším zkreslené, stejně jako antické interpretace jeho myšlenek.

Já sám jsem se o Hérakleita začal zajímat mezi léty 2009 a 2010, ve čtrnácti letech. Mezi ostatními antickými filosofy, se kterými jsem se seznámil, mě zaujal hlavně svým unikátním stylem a tím, že jeho myšlenky jsou díky své neucelenosti a mnohoznačnosti otevřené interpretaci. Četl jsem jeho zlomky, některé jejich rozborů a studoval jsem práce o jeho životě a vlivu. V té době jsem pomáhal zkonstruovat článek o Hérakleitovi na české Wikipedii (na němž tehdy pracoval i profesor Jan Sokol), a zůstalo mi z ní mnoho znalostí a poznámek. Ty jsem se rozhodl použít ke konstrukci této práce, s níž jsem se k Hérakleitovi vrátil po téměř dvouleté pauze. Cíle, kterých jsem chtěl v práci dosáhnout, byly jasné. Za prvé, vytvořit ucelenou a originální interpretaci Hérakleitových zlomků podle představy, kterou jsem si o nich udělal skrze jejich studium, samozřejmě s přihlédnutím k některým náhledům těch autorů, jejichž interpretacemi jsem se zabýval. Za druhé, vytvořit ucelený obraz Hérakleitova života a osoby, v souladu s tím, který jsem si udělal jak skrze zkoumání jeho myšlenek, tak skrze čtení autorů, kteří se tímto tématem zabývali blíže. Za třetí, popsat význam, který měl Hérakleitos pro pozdější filosofii, a způsob, jakým ovlivnil konkrétní autory.

Již tehdy jsem věřil, a stále věřím, že neexistuje žádná správná interpretace Hérakleita, a že důležité či přínosné jsou pocity a úvahy, které studium jeho výroků přináší. Proto jsem k práci přistoupil s hlavním cílem zobrazit můj subjektivní náhled na Hérakleita a jeho dílo. Vedoucím této práce se stal můj učitel filosofie Jan Kratochvíl, který mi doporučil své tři podcíle pojmenovat a v rámci práce zpracovat v tomto pořadí: okolnosti vzniku Hérakleitových myšlenek, rozbor Hérakleitových myšlenek a vliv a dědictví Hérakleitových myšlenek. Jak toto dělení, tak podkapitoly, na které jsem hlavní části práce dále rozdělil, slouží hlavně snazší orientaci v textu a jejich témata nelze jasně oddělit, zejména u rozboru myšlenek. Skrze období, které jsem na dokončení práce měl, jsem většinu času strávil dalším studiem Hérakleitových zlomků a informací o něm, menšinu jsem si pak rozdělil na srovnatelně dlouhé časové úseky, první na vytvoření základní verze práce, druhý na její upravování, které eventuálně vedlo k její současné podobě.

Hérakleitovy zlomky byly přeloženy mnohokrát do rozličných jazyků, já jsem však studoval a v této práci používám český překlad docenta Zdeňka Kratochvíla, podle jeho knihy *Dělský potápěč k Hérakleitově řeči* vydané roku 2006, číslovaný podle edice Diels-Kranz. Tento překlad je spolu se zbytkem knihy k lednu 2013 dostupný na Kratochvílových webových

stránkách, Fysis.cz, a doporučuji jej čtenáři, který se chce s Hérakleitovými výroky seznámit, což by měl, plánuje-li číst tuto práci. Podle tohoto překladu cituji i pojednání o Hérakleitovi a další zlomky z jiných autorů, i tam, kde Kratochvíl přihlíží k jinému překladu (což je mimo jiné případ kapitoly o Hérakleitovi v díle Díogena Laertia). Kratochvílova kniha je zároveň mým hlavním sekundárním zdrojem: čerpal jsem z ní mnoho informací o Hérakleitově životě, díle, vlivu a dalších věcech, a přihlížel jsem ke Kratochvílově interpretaci samotného Hérakleitova učení. Stejně jako ona jsou i moje další zdroje většinou v Česku volně dostupné monografie, zaměřující se buď přímo na Hérakleita, nebo na předsókratiky – zřídka kdy jej pouze zmiňují v rámci výkladu o antické filosofii nebo o konkrétním problému, kterého se Hérakleitos dotýká, a pokud ano, pak je využívám kvůli unikátním informacím, které zahrnují. To samé platí pro několik zdrojů, které jsem studoval při svém pobytu ve Velké Británii nebo s použitím internetu. Snažil jsem se u všech tvrzení, která jsem získal z některého ze zdrojů, uvést jejich původ poznámkou pod čarou, kterými také dokládám citované zlomky (s uvedením jejich umístění v Kratochvílově knize). Nejvíce informací ostatně čerpám právě ze zlomků, tedy primárních zdrojů, a jak jsem již řekl, snažím se předat svůj vlastní, originální obraz Hérakleita a jeho učení, který jsem si postupem času udělal.

1 Okolnosti vzniku Hérakleitových myšlenek

O všem, co se týká Hérakleitovy osoby spíše než jeho myšlenek, víme velmi málo. Většina dostupných informací o něm pochází z díla *Životy, názory a výroky proslulých filosofů* od Díogena Laertia, sepsaného pravděpodobně ve 3. století. Toto dílo obsahuje referát o Hérakleitovi, který je pramenem mnoha zlomků a obsahuje i informace o Hérakleitově životě, spisu a anekdotách, které se o něm tradovaly – Díogenův referát tvoří nepřímý zlomek Hérakleitos A 1 (rozdělený na 17 částí). Dále existuje několik zmínek o Hérakleitově životě a díle u jiných autorů (nepřímé zlomky Hérakleitos A 1a až A 4). Co se týče myšlenek, které mohly Hérakleita ovlivnit, nahlížíme na to, jestli se o konkrétních myslitelích nějakým způsobem vyjadřuje, jestli existují spojitosti mezi jejich a Hérakleitovým dílem nebo jestli je pozdější autoři řadí k sobě. Obecně si však musíme skoro vždycky domýšlet a hádat, když se pokoušíme udělat si obraz o tom, za jakých okolností Hérakleitovy myšlenky vznikaly, a proto takovýto obraz ani nemůže odpovídat historické skutečnosti. Může se jí však alespoň přiblížit a udělat si jej je mimo jiné užitečné při snaze pochopit Hérakleitovo učení.

1.1 Vliv na Hérakleita

Jestliže Hérakleitos žil mezi léty 540 a 480 př. n. l, pak mohl znát a nejspíše znal učení Sedmi mudrců, Mílétské školy (myslitelů Thaléta, Anaximandra a Anaximena) a pýthagorejce Hippasa, mimo jiné. Víme jistě, že znal epické básníky Homéra a Hésioda, lyrického básníka Archilocha z Paru, jednoho ze Sedmi mudrců Bianta z Priény, geografa Hekataia z Mílétu a filosofy Pýthagoru a Xenofana, neboť se o nich zmiňuje (o všech kromě Bianta kriticky). V tom je první v dějinách antické filosofie, kdo je dobře obeznámen¹ se svými předchůdci i současníky a popisuje svůj vztah k nim.² Hérakleitos pravděpodobně neměl žádného učitele, na kterého by přímo navazoval, a napsal „prohledal jsem sebe sama“³, tedy že zkonstruoval svůj pohled na svět skrze pochopení své vlastní přirozenosti. Celkově jsou jeho myšlenky (včetně těch nejvýznamnějších, jako je představa neustálého pohybu)⁴ originální, místy až převratné a podle Vladimíra Neffa „předstihl jónské filosofy o celé věky“⁵, i přesto jsou jak v Hérakleitově učení, tak v jeho stylu určité podobnosti s některými staršími mysliteli, a je záhodno správně pochopit i jeho vztah k těm autorům, které zmiňoval.

1.1.1 Kritika a neshoda

Zachovalo se hned několik zlomků, ve kterých Hérakleitos kritizuje jiné autory. Ve zlomku „mnohoučenost rozumu nenaučí: jinak by byla naučila Hésioda i Pýthagoru a dále Xenofana a Hekataia“⁶ se zaměřuje na čtyři odlišné autory, básníky i filosofy, a říká, že jim „mnohoučenost“, tedy snaha mnoho poznat a vysvětlit, nepomohla k rozumu. Zmíněný Xenofanés je přitom uveden Díogenem Laertiem⁷ i v jiném zdroji⁸ jako některými řečený

¹ Špaňár, 1985, s. 42

² Špaňár, 1985, s. 40

³ Hérakleitos B 101, s. 419

⁴ Špaňár, 1985, s. 193

⁵ Neff, 1993, s. 132

⁶ Hérakleitos B 40, s. 389

⁷ Hérakleitos A 1,5, s. 439

⁸ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

Hérakleitův učitel a existují mezi nimi shody,⁹ jednak v kritických názorech na jiné autory a lidové zvyklosti, jednak v myšlence něčeho, co je přítomné ve všem. V těchto ohledech je Xenofanův vliv na Hérakleita pravděpodobný,¹⁰ přestože by neměl být přeceňován.¹¹ Nezmínili jsme také náhled na Slunce jako „každý den nové“¹², který sdíleli, možná v reakci na lidovou představu o božské podstatě Slunce.¹³ Jinak se ale jejich názory rozcházejí a je téměř jisté, že Hérakleitos Xenofanovým žákem nebyl.¹⁴ Ani Hekataios, ani Hésiodos se s Hérakleitem výrazně neshodují, a Hésiodos je dále na jiném místě kritizován jako „učitel velmi mnohých: vědí o něm, že velmi mnoho ví, on, který nepoznal, jak je to se dnem a nocí: jsou totiž jedno“¹⁵, čímž dává Hérakleitos najevo, že jeho domnělá znalost mu neumožnila pochopit skutečnou podstatu dne a noci. Stejně tak Pýthagorás je kritizován i na jiných místech, jako „vůdce podvodníků“¹⁶ (přestože možná jde o jiného Pýthagoru, tyрана v Efesu kolem roku 600 př. n. l.)¹⁷, který „provodoval zkoumání nejhrošivěji ze všech lidí, a vybrav si tato sepsání, vytvořil si svoji moudrost: mnohoučenost, zběhlost ve špatnosti“¹⁸, tedy sepsal svoje vlastní učení, které je špatné a lživé. K mnohoučenosti, kterou Hérakleitos kritizuje, se může ironicky vztahovat¹⁹ i zlomek „je totiž velmi potřeba, aby muži milující moudré byli znalci mnoha věcí“²⁰, je ovšem možné, že není pravý.²¹

Hérakleitos kritizuje ještě dva básníky: nejprve Homéra, který se mýlil „při poznávání zjevných věcí“, přestože „byl moudřejší než všichni Řekové“²², a který si „zaslouží být vyhozen ze závodů a ztlučen holí, a stejně tak i Archilochos“²³, druhý kritizovaný básník. Hérakleitos Homéra údajně také nazýval astrologem²⁴ – pokud je toto tvrzení pravdivé, jistě to nebylo v pozitivním duchu. Homér je kritizován starověkými autory často, Hérakleitos to ale dělá z netypických důvodů, totiž proto, že se nemůže ztotožnit s myšlenkami v jeho díle, například s citátem z Iliady ohledně toho, že by bylo dobré, kdyby zanikl zápas, čímž by Homér podle Hérakleitova učení toužil po konci světa²⁵ – mají ale i společný zájem o různá témata, například osud,²⁶ proměny světa,²⁷ zápas protikladných sil²⁸ nebo duši.²⁹ Ke kritice lyrika Archilocha pak Hérakleitos nemá žádný zjevný důvod, nejspíš však stojí na jeho obecném rozporu s básnickou a vypravěčskou tradicí. Hérakleitos od básníků téměř v ničem nečerpá (kromě některých stylových forem a specifických výrazů,³⁰ které zavedli) a dívá se na ně jako na vzdělance, kteří se snaží oslnit obyčejné lidi svými vlastními myšlenkami (včetně

⁹ Kessidi, 1976, s. 226

¹⁰ Patočka, 1996, s. 142

¹¹ Kirk, 1962, s. 393

¹² Hérakleitos B 6, s. 375

¹³ Kirk, 1962, s. 267

¹⁴ Kratochvíl, 2006, s. 19

¹⁵ Hérakleitos B 57, s. 397

¹⁶ Hérakleitos B 81, s. 410

¹⁷ Kratochvíl, 2006, s. 313

¹⁸ Hérakleitos B 129, s. 433

¹⁹ Špaňár, 1985, s. 41

²⁰ Hérakleitos B 35, s. 387

²¹ Kratochvíl, 2006, s. 276

²² Hérakleitos B 56, s. 397

²³ Hérakleitos B 42, s. 390

²⁴ Hérakleitos B 105, s. 421

²⁵ Kessidi, 1976, s. 80

²⁶ Kessidi, 1976, s. 111

²⁷ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 28

²⁸ Kessidi, 1985, s. 43

²⁹ Robb in Pokorný, 2008, s. 168

³⁰ Kessidi, 1985, s. 40

popisu mytologie)³¹, aniž by pochopili podstatu světa.³² Již proto, že zná myšlenky těch autorů, které kritizuje, se však Hérakleitos nemůže zcela vyvarovat jejich vlivu.³³

1.1.2 Mílét'ané

Takzvaná Mílétská škola, a hlavně Thalés z Míléty (který je někdy řazen mezi Sedm mudrců), tvoří přechod mezi mudrckou tradicí a tím, co bylo později nazváno filosofií. Sedm mudrců bylo několik osob – jejich konkrétní výčet se liší – žijících v pozdně archaickém období, kterým jsou přisuzovány výroky, jako „poznej sám sebe“, „nic příliš“ nebo „všechno je krásné ve vhodný čas“, které mnohdy připomínají Hérakleitovy myšlenky.³⁴ Jednoho z nich, totiž Bianta z Priény, Hérakleitos dokonce v pozitivním duchu cituje, a totiž jeho výrok „většina lidí je špatná“³⁵, který doplňuje slovy „menšina dobrá“³⁶. Podle Díozena Laertia se také zmiňuje o jednání dalšího mudrce, Pittaka,³⁷ pravdivost tohoto údaje však není jinde doložena a může být smyšlený podobně jako jiné Díozenovo tvrzení, že Hérakleitos doporučil Efesanům Parmenidova žáka Melissa,³⁸ kterého ani nemohl znát. Každopádně je zřejmé, že Hérakleitos mudrckou tradicí znal a ztotožňoval se s ní.

Mílét'ané, kteří na tuto tradici navazují, nejsou Hérakleitem nikdy zmíněni a rozchází se s nimi v náhledu na astronomii a další zkoumání přírody (které u něj není empirické)³⁹, ale objevuje se mezi nimi množství analogií v učení i stylu. Thalétovi je přisuzována chiastická vazba, odsuzování řečí mnohých a snaha poznat pravou podstatu věcí, všechny typické pro Hérakleita.⁴⁰ Kromě toho mu podle Díozena Laertia Hérakleitos dosvědčil, že se „jako první zabýval astronomií“⁴¹, nevíme ovšem v jakém duchu, ani jestli je to pravda. Anaximandros z Míléty pak přišel s konceptem všeobecného řádu (srovnávaným s Hérakleitovou řečí)⁴² a vyrovnávání protikladů (hlavně dvojicí horké, studené a mokré, suché)⁴³, které Hérakleitos rozvinul⁴⁴ nejen jako aspekt přírody, ale i z úhlu pohledu lidského citění.⁴⁵ Je však možné i to, že do Anaximandra Hérakleitovy protiklady sami retrospektivně vkládáme.⁴⁶ Poslední z Mílét'anů, Anaximénés, přišel s myšlenkou zhušťování a zředování, která je součástí Hérakleitovy nauky o protikladnosti,⁴⁷ a ovlivnil Hérakleita i svým náhledem na Dia.⁴⁸ Celkově je tedy velmi pravděpodobné, že Hérakleitos, stejně jako před ním Xenofanés,⁴⁹ převzal a rozšířil některé myšlenky Mílét'anů, přestože si nemůžeme být jistí. Téměř jisté

³¹ Kessidi, 1976, s. 224

³² Kratochvíl, 2006, s. 304

³³ Špaňár, 1985, s. 192-3

³⁴ Kratochvíl, 2006, s. 34

³⁵ Hérakleitos B 39, s. 389

³⁶ Hérakleitos B 104, s. 420

³⁷ Díozenés Laertios, 1995, I,76, s. 60

³⁸ Díozenés Laertios, 1995, IX,24, s. 355

³⁹ Kirk, 1962, s. 282

⁴⁰ Kratochvíl, 2006, s. 35

⁴¹ Hérakleitos B 38, s. 388

⁴² Kessidi, 1976, s. 128

⁴³ Kirk, 1962, s. 343

⁴⁴ Kessidi, 1985, s. 51

⁴⁵ Ricken, 1999, s. 24

⁴⁶ Kočandrle, 2008, s. 274

⁴⁷ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 208

⁴⁸ Kočandrle, 2008, s. 254

⁴⁹ Hussey, 1997, s. 48

ovšem je to, že je neodsuzoval – i přes jejich ohlas se o nich kriticky nevyjádřil, pokud pomineme možnou zmínku o Thalétovi.

1.1.3 Hippiasos

Hippiasos z Metapontia je (spolu s Xenofanem) zmíněn jako možný Hérakleitův učitel.⁵⁰ Ví se o něm málo, jeho myšlenky se však zřejmě týkaly ohně a pohybu. Podle Díogena Laertia byl pýthagorejec a „tvrdil, že je vymezený čas proměny světa“ a „že veškerenstvo je ve věčném pohybu“⁵¹, což připomíná Hérakleitovy myšlenky. V souvislosti s ohněm jmenují starověcí autoři Hippiasa a Hérakleita společně desetkrát:⁵² podle Aristotela pokládali „za počátek jednoduchých těl“⁵³ oheň; Simplikios píše, že „míní, že svět je jeden, pohyblivý a konečný“ ale „počátkem“ že „činí oheň, takže všechno jsoucí tvoří z ohně jeho zhušťováním a zředováním – a opět je do ohně [rozkládají]“⁵⁴, s čímž se shodují Theophrastos⁵⁵ a Aetios⁵⁶⁵⁷; Kléméns Alexandrijský říká, že předpokládají „totožnost ohně a boha“⁵⁸; a podle dvou dalších zdrojů říkají, že duše „je ohnivá“⁵⁹ či „z ohně“⁶⁰. Ve všech případech jsou podané informace pouze interpretace či zjednodušení, dokládají však silné analogie mezi Hérakleitem a Hippiasem – oba učí o ohni, jednotě světa a neustálé změně. Přestože je zvláštní, že by Hérakleitos čerpal od pýthagorejce, možné to je.⁶¹ Díogenés Laertios ostatně tvrdí, že Hippiasos údajně sepsal spis „na pomluvu Pýthagory“⁶², na kterého Hérakleitos také útočí.

1.2 Hérakleitův život

O životě Hérakleita z Efesu máme jen velmi málo informací, pokud pomineme rozsáhlou sbírku anekdot, které jsou smyšlené a čerpají ze stylu a obsahu Hérakleitova spisu, který znehodnocují.⁶³ Hérakleitos jim vděčí pouze za to, že díky nim je prvním myslitelem, o jehož osobnosti starověk zachovává komplexní představu, „odpovídající“ jeho učení.⁶⁴ Většina z nich pochází z životopisu u Díogena Laertia, který, přestože je z velké z části anekdotického základu, zahrnuje několik pravděpodobně správných údajů a další údaje, jejichž věrohodnost si můžeme pokusit domyslet. Domýšlení je ostatně základ jakékoliv snahy o vytvoření alespoň částečně uceleného obrazu Hérakleitova života, kvůli kusosti těch několika mála věrohodných informací, které máme. Dále musíme při takovém pokusu čerpat i ze stylu a obsahu Hérakleitových zlomků (pokud možno s menší snahou zkreslovat než starověcí autoři) a z toho, co víme o jeho době, i pokud se to přímo netýká jeho. Takový pokus provedu i já, neboť je podle mě přínosný při snaze pochopit Hérakleitovo učení.

⁵⁰ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

⁵¹ Hippiasos A 1, s. 46

⁵² Kratochvíl, 2006, s. 45

⁵³ Hérakleitos A 5/1, s. 450

⁵⁴ Hérakleitos A 5/2, s. 450

⁵⁵ Hippiasos A 7/2, s. 473

⁵⁶ Hippiasos A 7/3, s. 473

⁵⁷ Hérakleitos A 5/3, s. 450–451

⁵⁸ Hippiasos A 8, s. 474

⁵⁹ Hippiasos A 9/1, s. 474

⁶⁰ Hippiasos A 9/2, s. 474

⁶¹ Kratochvíl, 2006, s. 47

⁶² Hippiasos A 3, s. 46

⁶³ Kratochvíl, 2006, s. 15

⁶⁴ Patočka, 1996, s. 140

1.2.1 Fakta

Díogenés Laertios píše, že „mužného věku [Hérakleitos] dosáhl v 61. olympiádě“⁶⁵, tedy mezi léty 504–501 př. n. l.⁶⁶ – mužný věk je přibližně 40 let,⁶⁷ takže Hérakleitos by se narodil o něco dříve než roku 540 př. n. l. Tato informace pochází od kronikáře Apollodóra⁶⁸ a je věrohodná, neboť časově odpovídá Hérakleitovým výrookům týkajících se jiných autorů,⁶⁹ někteří badatelé však (v souladu s vlastním náhledem na vzájemný vliv mezi předsókratiky) tvrdí, že se narodil později, dokonce až v pátém století.⁷⁰ Podle Díogena „skončil ve věku 60 let“⁷¹, tedy před rokem 480 př. n. l., což může být správný údaj,⁷² ale i pouhý předpoklad – je možné i to, že zemřel o něco později.⁷³ Co se týče jména jeho otce, Díogenés píše, že „byl syn Blosónův – nebo podle některých Hérakontův“⁷⁴ a jméno Blosónos dokládá i Aetios⁷⁵ a Kléméns Alexandrijský (jako Blysónos)⁷⁶, jinde je pak zmíněn jako „syn Blosónův nebo Bauberův, podle některých pak Hérakinův“⁷⁷. Blosónos nebo podobné jméno tak nejspíše patřilo Hérakleitovu otci, Hérakinés či Hérakontés by mohlo být jméno jeho děda.⁷⁸ Hérakleitovo vlastní jméno vychází ze jména bohyně Héry a řeckého slova pro „slavný“, dalo by se tedy volně přeložit jako „Hérosrav“.⁷⁹

Hérakleitos byl téměř jistě vysoký aristokrat. Díogenés píše, že prý „podstoupil hodnost krále svému bratrovi“⁸⁰ a historik Strabón ho řadí mezi „významné muže“ narozené v Efesu⁸¹ a zmiňuje, že po založení Efesu v něm „byla ustanovena královská hodnost Iónie, a ještě nyní se ti, kdo jsou z tohoto rodu, nazývají králi a náleží jim určité pocty“⁸² – k tomuto rodu by mohl patřit i Hérakleitos, tím se však budeme zabývat do větší hloubky na pozadí politických aspektů jeho životopisu. Podle Díogena „již od dětství vzbuzoval podiv“ a „nebyl žákem nikoho, nýbrž prohlašoval, že vyhledal sám sebe a naučil se všemu sám od sebe“⁸³, což dokládá tvrzení odjinud, že se stal „filosofem díky přirozenosti a úsilí“⁸⁴ a Hérakleitův vlastní výrok „prohledal jsem sebe sama“⁸⁵. Další informace o jeho životě a hlavně smrti jsou nepravdivé nebo nesouvisející, kromě Díogenova tvrzení, že se „uchýlil do svatyně Atremidiny“⁸⁶, což je možné, neboť efeský královský rod je s kultem Artemidy i dalšími kulty spojován,⁸⁷ může to však být i anekdotickou reakcí na tuto skutečnost⁸⁸ nebo prostě spojením

⁶⁵ Hérakleitos A 1,1, s. 437

⁶⁶ Kessidi, 1985, s. 27

⁶⁷ Špaňár, 1985, s. 32

⁶⁸ Kirk, 1962, s. 1

⁶⁹ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 208

⁷⁰ De Crescenzo, 2010, s. 69

⁷¹ Hérakleitos A 1,3, s. 438

⁷² Kirk, 1962, s. 5

⁷³ Kessidi, 1985, s. 27

⁷⁴ Hérakleitos A 1,1, s. 437

⁷⁵ Hippasos A 7/3, s. 473

⁷⁶ Hérakleitos A 3, s. 448

⁷⁷ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

⁷⁸ Kirk, 1962, s. 4

⁷⁹ Kessidi, 1985, s. 27

⁸⁰ Hérakleitos A 1,6, s. 440

⁸¹ Hérakleitos A 3a/1, s. 448

⁸² Hérakleitos A 2, s. 447

⁸³ Hérakleitos A 1,4, s. 439

⁸⁴ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

⁸⁵ Hérakleitos B 101, s. 419

⁸⁶ Hérakleitos A 1,3, s. 438

⁸⁷ Kratochvíl, 2006, s. 18

⁸⁸ Patočka, 1996, s. 142

jakéhokoliv Efesana se slavným chrámem.⁸⁹ Poslední, čím si můžeme být jisti, je, že Hérakleitos zanechal své dílo sepsané, o čemž ještě bude řeč.

1.2.2 Politika

Předpokládáme-li, že Hérakleitos byl vysoký aristokrat, příslušník královského rodu, musíme si uvést, v jakém období působil. Od roku 546 př. n. l. byl Efesos podřízený Persii a panovala zde tyranie, podporovaná bohatšími vrstvami, roku 498 proběhlo povstání okolních iónských měst a roku 494 byla v Efesu zavedena částečná demokracie.⁹⁰ Politické změny často zahrnovaly nepokoje či válečná střetnutí a Hérakleitos tak pravděpodobně zažil množství dramatických událostí.⁹¹ Podle Júlia Špaňára nelze pochybovat o tom, že se Hérakleitos, jakožto příslušník vlivné aristokracie, plně účastnil politického života v Efesu.⁹² Díogenés Laertios sice píše, že „podstoupil hodnost krále svému bratrovi“⁹³, může ale jít o smyšlenou nebo pozdější událost (například z doby Hérakleitova možného odchodu do azylu)⁹⁴, a jako bratr krále by si stále zachoval vysoké postavení. V tom případě však, vezmeme-li v potaz jeho učení, nejspíše nepodporoval ani bohatou vrstvu („ať vás neopustí bohatství, Efesané, aby dosvědčovalo, že jste ničemníci“⁹⁵) stojící za tyranií, ani běžné lidi podporující demokracii („většina je špatná, menšina dobrá“⁹⁶) – pravděpodobněji zní, že podporoval aristokratickou vládu („zákon – také důvěřovat úradku jednoho“⁹⁷) nezávislou na Peršanech a s novými zákony („je třeba, aby lid bojoval o zákon, který se rodí, jako o hradbu“⁹⁸). Tuto vládu mohl kromě Hérakleita samotného představovat také jeho hypotetický bratr nebo jeho druh Hermodóros. Kléméns Alexandrijský uvádí, že Hérakleitos „přesvědčil tyрана Melankoma, aby se zřekl vlády“⁹⁹, což je sice velmi pravděpodobně fikce,¹⁰⁰ vyjadřuje to ale jeho opozici vůči perské tyranii,¹⁰¹ stejně jako anekdota o radě, kterou dal Efesanům, aby jim pomohl přestát perské obležení.¹⁰²

Co se zmíněného Hermodóra týče, Díogenés Laertios cituje Hérakleitův výrok, že „dospělí Efesané si zaslouží, aby byli všichni usmrceni a zanechali obec nedospělým, neboť Hermodóra, muže z nich nejprospěšnějšího, vyhnali se slovy: ‚Nikdo ať není nejprospěšnější z nás, a pokud někdo takový je, ať je jinde a u jiných‘“¹⁰³ a dodává, že „když pak ho žádali, aby jim dal zákony, odmítl to, protože obec již byla opanována špatnou ústavou“¹⁰⁴ (snad demokratickou). Hermodóros je uveden jako Hérakleitův druh (což může znamenat leccos, včetně příslušníka stejné politické či názorové skupiny)¹⁰⁵ a zmíněn Strabónem jako

⁸⁹ Kirk, 1962, s. 8

⁹⁰ Kratochvíl, 2006, s. 21

⁹¹ Kessidi, 1985, s. 15

⁹² Špaňár, 1985, s. 33

⁹³ Hérakleitos A 1,6, s. 440

⁹⁴ Kessidi, 1985, s. 28

⁹⁵ Hérakleitos B 125a, s. 430

⁹⁶ Hérakleitos B 104, s. 420

⁹⁷ Hérakleitos B 33, s. 387

⁹⁸ Hérakleitos B 44, s. 390

⁹⁹ Hérakleitos A 3, s. 448

¹⁰⁰ Kessidi, 1985, s. 29

¹⁰¹ Špaňár, 1985, s. 34

¹⁰² Hérakleitos A 3b/1, s. 448

¹⁰³ Hérakleitos B 121, s. 427

¹⁰⁴ Hérakleitos A 1,2, s. 438

¹⁰⁵ Kratochvíl, 2006, s. 20

„významný muž“ z Efesu, který „podle všeho sepsal Římanům některé zákony“¹⁰⁶. To podporuje i jiné svědectví, že „v senátu stála socha Hermodóra z Efesu, který byl interpretem zákonů decemvirů“¹⁰⁷ a je to časově možné, přestože to zní nepravděpodobně.¹⁰⁸ Je také možné, že když tvrdí, že „jeden je pro [něj] za tisíce, když je nejlepší“¹⁰⁹, má Hérakleitos na mysli Hermodóra.¹¹⁰ Nezávisle na tom, kdy a proč byl Hermodóros vyhnán (což se mohlo stát v rámci demokratického režimu)¹¹¹, Hérakleita to rozhořčilo a mohlo to souviset s koncem jeho politického působení a/nebo odchodem do azylu Artemidina chrámu. Azyl ostatně mohl vyhledat i ze strachu před podobným osudem.¹¹² Svůj spis by pak logicky mohl sepsat v tomto období, neboť je v něm cítit rozhořčení nad politickou situací¹¹³, jak ukazují již zmíněné výroky, nebo další, že „zpučnost je třeba hasit spíše než požár“¹¹⁴. To všechno jsou však pouhé spekulace – přestože Hérakleitos nejspíš byl politicky činný, zastával specifické politické názory, setkal se s tyranii i demokracií a měl druha Hermodóra, věrohodnost konkrétních událostí je zpochybnitelná a hlavně nevíme, v jakém pořadí se odehrály – kdy se vzdal úřadu krále, kdy se uchýlil do Artemisia ani kdy sepsal svůj spis.

1.2.3 Anekdoty

Mnohá podání o Hérakleitově životě jsou anekdotického základu, totiž smyšlená, někdy až dětinským a zlomyslným způsobem,¹¹⁵ za účelem vytvoření určitého obrazu Hérakleita na základě zkresleného pochopení jeho učení.¹¹⁶ Tyto anekdoty se stávají tradicí, a zmiňují je další autoři. V Díogenově referátu, který jinak podává věrohodné informace, je tak mnoho zjevně smyšlených částí. Tvrzení, že Hérakleitos „byl povýšený jako málokdo a přezíravý“¹¹⁷ se zakládá na té části jeho učení, která kritizuje jiné a vymezuje jeden správný pohled na svět. Další podání o jeho smrti¹¹⁸ vychází z různých jeho myšlenek: to, že „se vystěhoval, zprotiviv si lidi, a žil osaměle v horách“, se zakládá na kritice běžných lidí; že se živil „travou a bylinami“, ironizuje jeho výrok, že běžní lidé „jsou nasyceni jako dobytek“¹¹⁹ a může naznačovat i vegetariánství (snad v souvislosti s kritikou zvířecích obětí)¹²⁰; že „z toho ovšem dostal vodnatelnost“ se ironicky váže k jeho tvrzením, že „nemoc činí zdraví příjemným a dobrým“¹²¹ a „pro duše je smrt stát se vodou“¹²²; že „záhadně vyzvídal na lékařích, mohli-li by udělat ze záplavy sucho“, a že mu nepomohli, se zase váže k jeho tvrzením, že „ačkoliv lékaři nemocné řezou, pálí a všemožně ošklivě mučí, přesto si stěžují, že od nich nedostávají nijak přiměřenou mzdu“¹²³ a „vlhké se vysušuje“¹²⁴; že mu nerozuměli, vychází z náhledu na

¹⁰⁶ Hérakleitos A 3a/1, s. 448

¹⁰⁷ Hérakleitos A 3a/2, s. 448

¹⁰⁸ Kratochvíl, 2006, s. 21

¹⁰⁹ Hérakleitos B 49, s. 392

¹¹⁰ Špaňár, 1985, s. 35

¹¹¹ Kessidi, 1985, s. 32

¹¹² Špaňár, 1985, s. 37

¹¹³ Patočka, 1996, s. 141

¹¹⁴ Hérakleitos B 43, s. 390

¹¹⁵ Kirk, 1962, s. 4

¹¹⁶ Patočka, 1996, s. 140

¹¹⁷ Hérakleitos A 1,1, s. 437

¹¹⁸ Hérakleitos A 1,3, s. 438

¹¹⁹ Hérakleitos B 29, s. 384

¹²⁰ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 235

¹²¹ Hérakleitos B 111, s. 423

¹²² Hérakleitos B 36, s. 388

¹²³ Hérakleitos B 58, s. 397–398

¹²⁴ Hérakleitos B 126, s. 430

Hérakleitovo dílo jako nesrozumitelné; a konečně Hérakleitova smrt ve hnoji odkazuje na jeho výrok, že „mrtvoly jsou k vyhození spíše než hnůj“¹²⁵.

Toto podání o Hérakleitově smrti Diógenés doplňuje svým vlastním epigramem k tématu a dalšími údaji,¹²⁶ například jinou verzí, kde jej ležícího v hnoji, nepoznaného, sežrali psi (jako v jeho tvrzení, že „psi štěkají na toho, koho nepoznávají“¹²⁷), nebo ještě další, že „zemřel na jinou nemoc“¹²⁸ – zmiňuje také údajný pohřeb Hérakleita na agoře, v anekdotických podáních běžný.¹²⁹ Anekdoty o nemoci a smrti známe i odjinud,¹³⁰ vodnatelnost a hnůj pak zmínil také Marcus Aurelius.¹³¹ Diógenés dále uchovává smyšlenou korespondenci mezi perským králem Dáreiem a Hérakleitem, ve které Hérakleitos odmítá pozvání ke dvoru.¹³² Mimo jiné argumentuje „ubohou nerozumností“ lidí a „vyhýbáním se nasycení“, což jsou jasné odkazy na jeho kritiku běžných lidí – Diógenés uzavírá korespondenci tvrzením, že „takto se zachoval tento muž i vůči králi“. Podnět jejímu sepsání nejspíš dala snad všeobecně známá¹³³ časová shoda Hérakleitova a Dáreiova života (měli dosáhnout mužného věku ve stejné době)¹³⁴. Kromě pozvání do Persie měl Hérakleitos odmítnout i pozvání do Athén – prý „pohrdnul i Athéňany, ačkoliv byl u nich ve svrchované vážnosti“¹³⁵, asi ze stejných důvodů. (Totožný příběh vypráví Diógenés i o Zénonovi z Eleje.)¹³⁶ A stejně měl pohrdat i Efesany, jak ukazuje Diógenés, když říká, že ve svatyni Artemidině „hrál s dětmi kostky; když ho pak Efesané obstoupili, vzkřikl na ně: „Co se divíte, ničemové? Což není lepší dělat toto, než s vámi spravovat obec?“¹³⁷ Obraz dětské hry a spravování obce je založený na jeho výroci, že „život je dítě, které si hraje, hraje s kostkami: království náleží dítěti“¹³⁸ a že Efesané by měli zanechat obec nedospělým¹³⁹. Diógenovým posledním obrazem Hérakleitova opovržení je tvrzení, že „když se ho ptali, proč mlčí, odpověděl prý: „Abyste vy mohli tlachat“¹⁴⁰, což pravděpodobně vychází z jeho prohlášení, že „slyšel řeči mnohých“¹⁴¹.

Kromě těch u Díozena Laertia se o Hérakleitovi dochovalo ještě několik dalších anekdot. Themistios¹⁴² a Plútarchos¹⁴³ zachovávají příběh o tom, jak Hérakleitos pomohl svým spoluobčanům, když jim ukázal, že se mají spokojit s málem, tím, že smísil ječmen s vodou a směs snědl – jde asi o pouhý obraz mudrce bojujícího proti změkčilosti a nedbalosti nevážající se specificky k Hérakleitovi¹⁴⁴ (podobně jako jeho údajná rada Egyptanům ohledně bohů)¹⁴⁵. Možná je však i narážka na Hérakleitův výrok, že „i smíchaný nápoj zůstává

¹²⁵ Hérakleitos B 96, s. 417

¹²⁶ Hérakleitos A 1,4, s. 439

¹²⁷ Hérakleitos B 97, s. 417

¹²⁸ Hérakleitos A 1,5, s. 439

¹²⁹ Kirk, 1962, s. 6

¹³⁰ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

¹³¹ Hérakleitos A 1b, s. 447

¹³² Hérakleitos A 1,13–14, s. 443–444

¹³³ Špaňár, 1985, s. 32

¹³⁴ Patočka, 1996, s. 140

¹³⁵ Hérakleitos A 1,15, s. 444

¹³⁶ Diógenés Laertios, 1995, IX,28, s. 356

¹³⁷ Hérakleitos A 1,3, s. 438

¹³⁸ Hérakleitos B 52, s. 395

¹³⁹ Hérakleitos B 121, s. 427

¹⁴⁰ Hérakleitos A 1,12, s. 443

¹⁴¹ Hérakleitos B 108, s. 422

¹⁴² Hérakleitos A 3b/1, s. 448

¹⁴³ Hérakleitos A 3b/2, s. 448–9

¹⁴⁴ Patočka, 1996, s. 144

¹⁴⁵ Hérakleitos B 127, s. 432

rozptýlen, když se jím pohybuje¹⁴⁶. Podobně je na tom Aristotelův příběh, ve kterém Hérakleitos řekl cizincům, kteří jej navštívili, že mají vstoupit, „neboť i na tomto místě jsou bohové“¹⁴⁷, tedy přirozenost. Je zjevné, že, anekdot o Hérakleitovi je tolik, že by z nich bylo možné sestavit celý román,¹⁴⁸ mající ovšem velmi málo společného se skutečností.

1.3 Hérakleitovo dílo

Hérakleitos podle všech spolehlivých pramenů¹⁴⁹ zanechal jeden spis o rozsahu pár desítek stran,¹⁵⁰ který se nezachoval a jehož zlomky, tedy citáty pozdějšími autory, jsou základem naší představy o Hérakleitových myšlenkách. Kdy a za jakých okolností byl sepsán, se můžeme pouze dohadovat – pravděpodobně v pozdější části Hérakleitova života, tedy po roce 500 př. n. l.,¹⁵¹ možná v azylu Atremidina chrámu, do kterého se prý uchýlil.¹⁵² Diógenés Laertios, říká, že ji věnoval „jako dar do svatyně Artemidy“¹⁵³, což nelze vyloučit (mohl ji například darovat výměnou za zmíněný azyl)¹⁵⁴ a mohlo by to znamenat i to, že nechtěl, aby byla kniha obecně přístupná.¹⁵⁵ Od Díozena se také dozvídáme, že se tento spis „podle souvislosti nazývá *O přirozenosti*“¹⁵⁶ – tento název, přestože jej zachovává mimo jiné i Sextos Empeirikos,¹⁵⁷ není původní (Hérakleitovo dílo žádný titul nemělo) a byl pozdější tradicí přiřazen dílům mnohých předsókratiků, na které bylo nahlíženo jako na „přírodní filosofy“.¹⁵⁸ Diógenés zachovává ještě další tituly, totiž *Músy*, *Přesné kormidlo pro cestu životem* a *Ukazatel povah; Jeden svět mravu pro všechny pospolu*.¹⁵⁹ První název vychází z Platónova označení Hérakleita za „Músy íónské“ v dialogu *Sophistés*,¹⁶⁰ další názvy pravděpodobně přiřadili Hérakleitovu dílu jeho (hlavně stoičtí) vykladatelé podle toho, v čem viděli jeho hlavní poselství.¹⁶¹ Věnujme se nyní podrobněji povaze Hérakleitových zlomků a jejich stylu, jazyku, který spis využívá, a způsobu, jakým na něj nahlíželi starověcí autoři.

1.3.1 Zachování a povaha

Hérakleitovo učení se dochovalo pouze v dílech jiných autorů (datovaných od 5. století př. n. l. do 16. století n. l., spolehlivě¹⁶² přibližně do 5. století n. l.), které přímo citují asi 60–90 Hérakleitových výroků, tedy odhadem asi šestinu jeho původního díla. Kromě toho existuje nespočet parafrází, výkladů a falešných citátů Hérakleitova díla (ve kterých se odráží mnoho jeho přímo nedochovaných výroků), a také mnoho pojednání o Hérakleitovi samotném. Edice Diels-Kranz, podle které se všechna tato místa číslují, rozlišuje 144 přímých zlomků od B 1

¹⁴⁶ Hérakleitos B 125, s. 429

¹⁴⁷ Hérakleitos A 9, s. 458

¹⁴⁸ Patočka, 1996, s. 144

¹⁴⁹ Špaňár, 1985, s. 44

¹⁵⁰ Kratochvíl, 2006, s. 22

¹⁵¹ Kratochvíl, 2006, s. 48

¹⁵² Hérakleitos A 1,3, s. 438

¹⁵³ Hérakleitos A 1,6, s. 440

¹⁵⁴ Kratochvíl, 2006, s. 30

¹⁵⁵ Schur, 2007, s. 3

¹⁵⁶ Hérakleitos A 1,5, s. 439

¹⁵⁷ Hérakleitos A 16/1,132, s. 469

¹⁵⁸ Kratochvíl, 2006, s. 51–53

¹⁵⁹ Hérakleitos A 1,12, s. 443

¹⁶⁰ Hérakleitos A 10/1, s. 458

¹⁶¹ Špaňár, 1985, s. 45

¹⁶² Špaňár, 1985, s. 52

do B 139, na kterých se zakládá jakýkoliv vyklad Hérakleitových myšlenek (včetně mého), přestože četné z nich jsou falešné nebo upravené. Dále rozlišuje edice Diels-Kranz 55 nepřímých zlomků od A 1 do A 23 (mezi které Zdeněk Kratochvíl, jehož překlad používám, zařazuje 32 dalších míst a 5 referátů o Hippiasovi), které mimo jiné popisují Hérakleitovy myšlenky zkráceným způsobem, a 3 soubory imitací Hérakleita, C 1 až C 3.¹⁶³

Protože se zachoval pouze ve zlomcích, jejichž pořadí téměř nikdy nelze určit,¹⁶⁴ ohledně povahy Hérakleitova spisu si můžeme být málokdy něčím jisti. Jeho originální povaha mu zajistila pozornost i ze strany filosofů jazyka a teoretiků literatury.¹⁶⁵ Přestože podle jednoho zdroje psal „básnickým způsobem“¹⁶⁶, myslí se tím spíše přístup k myšlenkám a důraz na formu¹⁶⁷ – Hérakleitos nepíše veršem jako někteří jiní autoři jeho doby,¹⁶⁸ ačkoliv zakončení několika zlomků připomíná homérovský hexametr.¹⁶⁹ Nevíme, jestli byl spis spíše souvislým textem, nebo spíše souborem výroků,¹⁷⁰ není to však příliš důležité, neboť Hérakleitův výklad není „dvojrozměrný“ a různé zlomky se navzájem doplňují – proto tolik netrpí tím, že se jej velká část nedochovala.¹⁷¹ Podle Díogena Laertia se Hérakleitova kniha dělila „na tři části, totiž o veškerenstvu, politickou a teologickou“¹⁷², takové rozdělení je však nejspíše stoického původu (shoduje se s posledními třemi částmi z Kleanthova dělení filosofie na šest částí)¹⁷³, neboť sám Hérakleitos by na svět takto nenahlížel.¹⁷⁴ Celkově je Hérakleitovo dílo velmi specifické a pro jeho jazyk a účel je těžké jej nějakým způsobem zařadit. Nezahrnuje žádné zkoumání přírody ani (až na výjimky, jako je tvrzení, že „společný je počátek i konec na obvodu kruhu“¹⁷⁵) matematiku, jako mnohé jiné práce předsókratiků,¹⁷⁶ a nezaměřuje se na žádný konkrétní aspekt života. Již proto do určité míry neodpovídá filosofické tradici, do které bylo zpětně zařazeno.¹⁷⁷ Hérakleitos si nenárokují pravdu a nesděluje čtenáři ani svůj názor – chce mu pouze pomoci pochopit svět, který je, jaký je nezávisle na Hérakleitovi, podobně jako zrcadlo,¹⁷⁸ a činí to jediným správným způsobem a stylem.¹⁷⁹ „Jestliže vyslechli ne mě, nýbrž řeč, je moudré, aby souhlasili, že všechno jest jedno“¹⁸⁰. Podle mého názoru není tak důležité přemýšlet o tom, co se Hérakleitos snaží říct, jako o tom, jak na nás samotné jeho výroky působí a jakým způsobem je sami vykládáme, v kontextu vlastního poznání. V tom se Hérakleitovo dílo podobá spíše umění než filosofii.

¹⁶³ Kratochvíl, 2006, s. 48–50

¹⁶⁴ Kirk, 1962, s. XII

¹⁶⁵ Pokorný, 2008, s. 8

¹⁶⁶ Hérakleitos A 1a/1, s. 446

¹⁶⁷ Kratochvíl, 2006, s. 25

¹⁶⁸ Kratochvíl, 2006, s. 58

¹⁶⁹ Špaňár, 1985, s. 49

¹⁷⁰ Kočandrlé, 2008, s. 257

¹⁷¹ Kratochvíl, 2006, s. 51

¹⁷² Hérakleitos A 1,5, s. 439

¹⁷³ Špaňár, 1985, s. 45

¹⁷⁴ Kočandrlé, 2008, s. 256

¹⁷⁵ Hérakleitos B 103, s. 420

¹⁷⁶ Kratochvíl, 2006, s. 53

¹⁷⁷ Kratochvíl, 2006, s. 55

¹⁷⁸ Ošó, 2007, s. 104

¹⁷⁹ Hussey, 1997, s. 50

¹⁸⁰ Hérakleitos B 50, s. 393

1.3.2 Styl

Jazyk a styl Hérakleitových výroků je osobitý do té míry, že nepřipomíná jakékoliv jiné dílo, přestože jeho jednotlivé aspekty jsou známé – některé jsou typické pro archaické období¹⁸¹ a Hérakleitos sám se inspiroval náznakovostí a účelností delfské věštby, což sám dokládá, když o ni mluví (o čemž ještě bude řeč). Na jeho stylu jsou ostatně podobnosti se stylem věštby zjevné.¹⁸² Jeho jazyk zahrnuje poměrně malé množství výrazů (jak celkově, tak na zlomek), které nejsou definovány přímo, ale kontextem, ve kterém jsou použity, nebo specifickým obrazem. Hérakleitos navíc nevytváří žádné novotvary, ale používá již známé výrazy, kterým dává nový smysl.¹⁸³ Například ve zlomku B 1 jsou klíčovými výrazy „řeč“, „nechápaví“, „nezkušený“, „přirozenost“, „bdění“ a „spánek“¹⁸⁴ – řeč a lidská nechápavost je určena tím, že je „platná vždy“, nezkušenost je obrazem nechápavosti, přirozenost je tím, podle čeho Hérakleitos rozlišuje věci, bdění je přítomnost ve světě a spánek obrazem zapomnění. Všechny tyto výrazy a jejich spojitosti se vrací v dalších zlomcích, kde jsou dále rozvíjeny a vytvářejí něco jako síť Hérakleitových obrazů a myšlenek. Z těchto i jiných důvodů je pochopení Hérakleitova stylu klíčové pro pochopení jeho učení¹⁸⁵ a sám je někdy považován za předchůdce pozdější teorie jednoty jazyka a myšlení.¹⁸⁶ Zabývejme se nyní prostředky, kterými se Hérakleitos vyjadřuje v rámci jednotlivých zlomků.

Výrazovými prostředky, které Hérakleitos používá, se dopodrobna zabývá Zdeněk Kratochvíl. Jsou klíčovým prvkem Hérakleitova osobitého stylu a liší se od pozdějších prostředků filosofie, jako je důkaz a definice.¹⁸⁷ Slouží orientaci uvnitř zlomků, vytváří specifické spojitosti mezi použitými výrazy a reflektují myšlenkový obsah díla. Nejvýznamnějším z těchto prostředků je chiasmus, který vyjadřuje vztahy mezi čtyřmi slovy či výroky A, B, C a D tak, že A se má ku D tak, jako B ku C, tedy do kříže. Hérakleitos používá chiasmy velmi často, někde i v rámci větších chiasmů, jak ještě vícekrát ukážu při výkladu jeho myšlenek, neboť jednoduchým způsobem vyjadřují komplexní vztahy (mimo jiné mezi protiklady).¹⁸⁸ Dále Hérakleitos někdy uvozuje své výroky výrazem, o kterém pak něco říká, například ve zlomku „zákon – také důvěřovat úradku jednoho“¹⁸⁹, což mu pomáhá vyjádřit smysl konkrétního výrazu. Některé další prostředky mohou být matoucí, například když Hérakleitos najednou vyslovuje opaky (což vyjadřuje pomíjivost zkušenosti, jako je tomu ve zlomku „do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, jsme i nejsme“¹⁹⁰)¹⁹¹ nebo když dává doprostřed výroku výraz, který se vztahuje k předchozímu i následujícímu konceptu (což vyjadřuje jejich významovou rovnost a mnohoznačnost centrálního výrazu,¹⁹² například ve větě „očist'ují se marně krví jsouce poskvrnění“¹⁹³)¹⁹⁴ – tyto a další postupy přispívají obrazu jeho „temnoti“. Hérakleitos dále využívá: princip trojnosti („bohu je všechno krásné, dobré a řádné“¹⁹⁵); princip zvukové či etymologické podobnosti slov (mimo jiné mezi slovy „nechápaví“ a

¹⁸¹ Špaňár, 1985, s. 50

¹⁸² Hussey in Pokorný, 2008, s. 33

¹⁸³ Kratochvíl, 2006, s. 59

¹⁸⁴ Hérakleitos B 1, s. 371

¹⁸⁵ Kessidi, 1976, s. 190

¹⁸⁶ Kessidi, 1976, s. 193

¹⁸⁷ Kratochvíl, 2006, s. 58

¹⁸⁸ Kratochvíl, 2006, s. 61

¹⁸⁹ Hérakleitos B 33, s. 387

¹⁹⁰ Hérakleitos B 49a, s. 392

¹⁹¹ Kratochvíl, 2006, s. 62

¹⁹² Sider in Pokorný, 2008, s. 105

¹⁹³ Hérakleitos B 5, s. 374

¹⁹⁴ Kratochvíl, 2006, s. 64

¹⁹⁵ Hérakleitos B 102, s. 420

„společné“, nebo ve zlomku „jméno luku je život, avšak jeho dílo je smrt“¹⁹⁶), který nelze přeložit;¹⁹⁷ kontrast jednotného a množného čísla („člověk“ je hodnocen pozitivně, „lidé“ negativně);¹⁹⁸ citaci autora či úsloví („prohledal jsem sebe sama“¹⁹⁹); v malé míře rétorickou otázku („jaká je jejich mysl či rozvaha?“²⁰⁰); a další výrazové prostředky.

1.3.3 Pochopení

Hérakleitův styl je spolu s jeho kritickými názory a mnohoznačností základem jeho obrazu coby „temného“ myslitele, dokonce takového, který naschvál píše nesrozumitelně. Díogenés Laertios zmiňuje názor, že svou knihu „napsal úmyslně nejasně“ a cituje verše satirika Tímóna, podle kterých Hérakleitos „v hádankách mluví“²⁰¹ – tyto názory mimo jiné vycházejí z Hérakleitovy chvály náznakovitěho stylu věštby.²⁰² Díogenés dále říká, že „Theofrastos přisuzuje jeho trudnomyslnosti, že některé části díla jsou jen zpola dokončené a na různých místech jsou napsány pokaždé jinak“²⁰³, na druhou stranu však jinde tvrdí, že se Hérakleitos ve svém spise „občas vyjadřuje jasně a srozumitelně, takže i největší omezenec jej může snadno pochopit a povznést svou duši; stručnost a pádnost výkladu je totiž neporovnatelná“²⁰⁴ a cituje epigram „nečti jen rychle Hérakleita z Efesu knihu; / velmi je neschůdná stezka, kterou v ní třeba se dát. / Soumrak a nejasno vládne v ní; když však tě uvede do ní / zasvěcenec, pak ihned nad slunce jasnější jest“²⁰⁵ – takové názory na Hérakleitovo dílo ukazují, že se na něj starověká tradice nedívala pouze s odstupem. Jestli však někdo Hérakleitův styl kritizoval, pak to byl Aristotelés, neboť mimo jiné neodpovídá jeho představám o správné gramatice a logice. Stěžuje si na nejasnost členění výroku „vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé“²⁰⁶, ke kterému říká, že Hérakleitovy věty nejsou „dobře čitelné a snadno pochopitelné“²⁰⁷, jak by měly být, a také mu vadí, že „Hérakleitova řeč dělá ze všeho pravdu, když o všem mluví tak, že to je a není“²⁰⁸, čímž kritizuje Hérakleitovo souřadné vyslovení opaků. Nespecifikované vazby vadí také Démétriovi Rhétorovi, podle kterého je Hérakleitovo dílo „bez vazeb a naprosto rozvolněné“, a tedy „zcela nejasné“²⁰⁹. O tomto náhledu a jeho vlivu na vznik Hérakleitových přídomek bude ještě řeč.

¹⁹⁶ Hérakleitos B 48, s. 392

¹⁹⁷ Kratochvíl, 2006, s. 67

¹⁹⁸ Kratochvíl, 2006, s. 68

¹⁹⁹ Hérakleitos B 101, s. 419

²⁰⁰ Hérakleitos B 104, s. 420

²⁰¹ Hérakleitos A 1,6, s. 440

²⁰² Špaňár, 1985, s. 50

²⁰³ Hérakleitos A 1,6, s. 440

²⁰⁴ Hérakleitos A 1,7, s. 440

²⁰⁵ Hérakleitos A 1,16, s. 445

²⁰⁶ Hérakleitos B 1, s. 371

²⁰⁷ Hérakleitos A 4/1, s. 449

²⁰⁸ Hérakleitos A 7/3, s. 457

²⁰⁹ Hérakleitos A 4/2, s. 449

2 Rozbor Hérakleitových myšlenek

Učení Hérakleita z Efesu je dnes populární také proto, že je lze interpretovat mnoha různými způsoby – každý v něm může najít svoje vlastní myšlenky²¹⁰ a zabývat se jím dává velký prostor představivosti a dokonce vyžaduje určitou míru změny náhledu na svět.²¹¹ Hérakleitos se zaměřuje na celou škálu otázek, což mimo jiné dovoluje každému interpretovi věnovat se jen některým z nich nebo hledat jejich vzájemné spojitosti. Například Vladimír Neff Hérakleita označil za „nejzajímavější[ho] z předsókratovských myslitelů“²¹² a vyzdvihuje u něj konkrétní myšlenky proměnlivosti, boje a všeobecného zákonu. Přestože Hérakleitovy myšlenky jsou všechny vzájemně propojené, já osobně jsem se rozhodl rozdělit je v této části práce do několika oblastí a v jejich rámci interpretovat zlomky, které se jich týkají.

Lze předpokládat, že z Hérakleitova díla se ve zlomcích dochovala asi třetina, z nichž až polovina (tedy šestina původního díla) jsou přímé citace spíše než parafráze citujících autorů.²¹³ To umožňuje poměrně dobrý obraz jeho myšlenek a stylu jeho spisu, což je důležité, neboť Hérakleitos své myšlenky mnohdy více než jiní autoři předává také jazykem a strukturou textu, který používá (což zdůrazním u konkrétních případech). Hérakleitova filosofie podává, jak jsem zmínil, ucelený obraz světa a člověka. Skrze vše postupuje řeč, která určuje chod světa a které mohou naslouchat i lidé, přestože tak většina z nich nečiní – řeč je přitom obrazem zákonitosti ve světě a naslouchání obrazem jejího poznání. Ve světě i v lidském životě probíhají cykly, které jsou vzájemně propojené skrze duši a ve kterých hraje klíčovou roli oheň, který vše udržuje v neustálé proměně. Tato proměna se manifestuje zápasem protikladných sil, který je pro chod světa klíčový. Znovu ovšem zdůrazňuji, že má interpretace jak konkrétních zlomků, tak Hérakleitova učení jako celku, je zcela subjektivní a i když se o to pokouší, málokdy se může blížit tomu, co měl skutečně na mysli.

2.1 Řeč a zákonitost

Jeden z nejznámějších Hérakleitových zlomků je B 1, považovaný za začátek jeho díla (například podle Aristotela)²¹⁴: „Vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé, jak předtím, než ji slyšeli, tak poté, co uslyší prvně. Ačkoliv se všechno děje podle této řeči, [lidé nechápou] taková slova a díla, jak je já vykládám, když každé rozlišuji podle přirozenosti a ukazuji, jak se to s nimi má.“²¹⁵ Slovo „řeč“ je překladem řeckého „logos“ (což lze přeložit mimo jiné i jako slovo nebo smysl), což je u Hérakleita něco, čemu lze naslouchat. Slovo „vždy“ se zde vztahuje jak k této řeči (tedy řeč je vždy platná), tak k lidem (tedy lidé jsou vůči řeči vždy nechápaví), což je jeden z typických výrazových prostředků, které Hérakleitos používá. Také používá chiasmus, další výrazový prostředek, mezi slovy „předtím, slyšeli“ a „uslyší, prvně“,²¹⁶ který vyjadřuje shodu situace jak před, tak po uslyšení řeči. Hérakleitos takto uvozuje své učení tím, že ukazuje podstatu řeči – je vždy platná, lidé ji mohou poznat a všechno se podle ní děje – a popisuje svůj výklad světa, ukazující v souladu s řečí přirozenost věcí. Jinde Hérakleitos říká, že „je třeba následovat to společné“ a „ačkoliv je řeč společná,

²¹⁰ Osborne, 2004, s. 81

²¹¹ Ošó, 2007, s. 101

²¹² Neff, 1993, s. 132

²¹³ Kratochvíl, 2006, s. 48

²¹⁴ Hérakleitos A 4/1, s. 449

²¹⁵ Hérakleitos B 1, s. 371

²¹⁶ Kratochvíl, 2006, s. 111

žijí běžní lidé tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí²¹⁷, v dalším zlomku, že „jestliže vyslechli ne mě, nýbrž řeč, je moudré, aby souhlasili, že všechno jest jedno“²¹⁸ a v jiném že „všechno je naprosto přidělené“²¹⁹. Pokud to shrneme, pak podle Hérakleita existuje všem společná řeč, která vše sjednocuje a určuje a kterou lidé mohou vyslechnout (což předpokládáme, že sám Hérakleitos udělal). Podle mého názoru tato řeč vyjadřuje zákonitosti, které určují pravou podstatu světa a jeho existence, a naslouchání řeči je nahlédnutí na tyto zákonitosti, jak skrze pozorování světa, tak své vlastní přirozenosti, čehož je schopný každý člověk a měl by to učinit. Zároveň je analogií Hérakleitovy vlastní řeči, tedy jeho výkladu, který podstatu světa popisuje. Koncept řeči lze ale interpretovat mnoha způsoby. Například Geoffrey Kirk ji chápe jako téměř božské vědomí, které svět svou řečí kontroluje.²²⁰ Velmi důležitá je spojitost myšlenky řeči se zbytkem Hérakleitova učení, proto se posuňme dál.

2.2 Zápas a protiklady

Jestliže řeč u Hérakleita určuje chod světa, pak je zápas protichůdných sil to, co jej v chodu udržuje. „Je třeba vědět, že zápas je společný, a právo je sporem, a všechno vzniká sporem a nutností.“²²¹ Zápas je společný stejně jako řeč, je zákonem a silou, skrze kterou všechno vzniká a zaniká – v tom je Hérakleitos předchůdce myšlenky, že i věci, které považujeme za zlé (jako je válka), jsou nutnou součástí světa.²²² Také se vtiskl do západního myšlení představu světa jako bitevního pole protichůdných sil,²²³ když jinde ukazuje zápas jako něco, čemuž se všichni musí podřídít, říká „zápas je všech otec, všech král: jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi; jedny činí otroky, jiné svobodnými.“²²⁴ V tomto výroku využívá chiasmus mezi slovy „bohové, lidé“ a „otroci, svobodní“, který vyjadřuje, že vztah mezi oběma dvojicemi, určený zápasem, je stejný.²²⁵ Ve zlomku, kde „bozi i lidé ctí zabitě Aréem“²²⁶, se také nejedná pouze o padlé ve válce (kterou personifikuje bůh Arés), ale spíše o lidi, kteří zemřeli v rámci zápasu (tedy podlehlí „vznešenější smrti“²²⁷), v souladu s řečí, a proto zasluhují úctu těch, jimž zápas určil jejich postavení. Já sám Hérakleitův zápas vnímám jako způsob, kterým se svět udržuje v chodu, jako prostředek řeči při řízení světa – zápas protichůdných sil i jakýchkoliv bytostí (tedy jak zvířat bojujících o přežití, tak lidí ve válce), vytváří ve světě změnu a je podstatou neustálého pohybu. Všechny věci i lidé se na své místo dostali zápasem a skrze zápas jej zase změnil.

Hérakleitos se také zabývá podstatou protikladů a jejich významem pro chod světa a jeho vyjádření. Výrokem „bůh: den noc, zima léto, zápas mír, nasycení hlad“²²⁸ ukazuje jednotu rozporných konceptů jako analogický v různých situacích a vyjadřující podstatu božství (což vedlo k interpretacím Hérakleita jako panteisty)²²⁹. Používá při tom dva chiasmy mezi slovy „den, noc“ a „zima, léto“ (kde je vztah dnu k noci stejný jako létu k zimě, a první dvojice je

²¹⁷ Hérakleitos B 2, s. 372

²¹⁸ Hérakleitos B 50, s. 393

²¹⁹ Hérakleitos B 137, s. 435

²²⁰ Kirk, 1962, s. 392

²²¹ Hérakleitos B 80, s. 409

²²² Neff, 1993, s. 133

²²³ De Crescenzo, 2010, s. 74

²²⁴ Hérakleitos B 53, s. 395

²²⁵ Kratochvíl, 2006, s. 141

²²⁶ Hérakleitos B 24, s. 382

²²⁷ Hérakleitos B 25, s. 382

²²⁸ Hérakleitos B 67, s. 402

²²⁹ Kirk, 1962, s. 201

součástí druhé) a mezi slovy „zápas, mír“ a „nasyčení, hlad“ (kde je druhá součástí první), které tvoří ještě třetí chiasmus mezi první, druhou a třetí, čtvrtou dvojicí slov.²³⁰ Podobný je zlomek „spojitosti: celé a necelé, shodné a neshodné, souzvučné a nesouzvučné...“²³¹, který ukazuje, že všechny věci jsou spojené a jejich jednota je právě v jejich zdánlivé protikladnosti. I „cesta nahoru–dolů“ je „jedna a táž“²³² a „totéž je uvnitř: živé i mrtvé, probuzené i spící, mladé i staré“ – toto tvrzení doplňuje Hérakleitos tím, že „jedno je převrácením toho druhého, a to druhé zas převrácením toho prvního“²³³, tedy že věci jsou jak sebou, tak svým protikladem. V souladu s tím Hérakleitos říká, že „protikladné se shoduje – z neshodných věcí je nejkrásnější harmonie, a všechno vzniká sporem“²³⁴, tedy že vzájemné vztahy protikladů jsou krásné a dávají vzniknout věcem. V tomto procesu se protikladnost vyrovnává – „chladné se zahřívá, horké se ochlazuje, vlhké se vysušuje, seschlé se svlažuje“²³⁵ a „roste jedno tak, druhé jinak, vzhledem k tomu, čeho je zrovna nedostatek“²³⁶ – zápas musí pokračovat, není dobře, když převládne jedna z protikladných sil. To platí i v životě, neboť „nemoc činí zdraví příjemným a dobrým, hlad nasyčení, nálada odpočinek“²³⁷ – jedno nemůže existovat bez druhého, což platí pro všechny protiklady a sjednocuje je: „Nasyčení a nedostatek, vše jako jedno a všechno v proměně.“²³⁸ Hérakleitos skrze protikladnost také definuje krásu, když říká, že „jako hromada ledabyle nasypaných věcí je nejkrásnější svět“²³⁹ – krása se projevuje skrze nepořádek, spor, a svět se takto lidem jeví jako chaotický, přestože ve skutečnosti není. Ve zlomku „...neshodné se sebou souhlasí: spojení, které se obrací zpátky, tak jako u luku a lyry“²⁴⁰ zase používá metaforu luku a lyry, aby popsal akci, která vyvolá reakci a tímto pohyb, harmonii – tato akce a reakce je obrazem zápasu. Pokud to shrneme, protiklady jsou u Hérakleita základem zápasu. Jsou v rozporu, který je jeho podstatou, ale zároveň ve shodě, v jednotě, neboť přes čas se věci mění ve svůj opak a zase zpět. Protikladnost je společná všem věc.

2.3 Pohyb světa – Oheň

Zpětný pohled na nejstarší předsókratickou filosofii (tedy myšlenky Tháleta, Anaximandra, Anaximena a Hérakleita a ve spojitosti s nimi dalších myslitelů) ustálený Aristotelem²⁴¹ naznačuje, že první myslitelé věřili, že vše v přírodě vzniklo a děje se skrze proměny jediné látky. U Tháleta by to byla voda, u Anaximandra apeiron (neurčito), u Anaximena vzduch a u Hérakleita oheň. I kdyby bylo toto pochopení v zásadě správné (což dost možná není, neboť i u Mílétanů reprezentují živly spíše řídicí princip než látku)²⁴², Hérakleita do něj nemůžeme zařadit, již jenom proto, že píše, že „všechno se směňuje za oheň a oheň za všechno, jako zboží za zlato a zlato za zboží“²⁴³ – zboží zjevně není tvořené ze zlata, které slouží pouze jako měřítko hodnoty, které umožňuje výměnu zboží.²⁴⁴ Stejně funguje i Hérakleitův oheň,

²³⁰ Kratochvíl, 2006, s. 252–3

²³¹ Hérakleitos B 10, s. 376

²³² Hérakleitos B 60, s. 399

²³³ Hérakleitos B 88, s. 413

²³⁴ Hérakleitos B 8, s. 376

²³⁵ Hérakleitos B 126, s. 430

²³⁶ Hérakleitos B 126b, s. 432

²³⁷ Hérakleitos B 111, s. 423

²³⁸ Hérakleitos B 65, s. 401

²³⁹ Hérakleitos B 124, s. 429

²⁴⁰ Hérakleitos B 51, s. 393

²⁴¹ Kratochvíl, 2006, s. 97

²⁴² Kessidi, 1985, s. 49

²⁴³ Hérakleitos B 90, s. 414

²⁴⁴ Osborne, 2004, s. 91

který lze považovat za vykonavatele Hérakleitovy řeči, skrze jehož plápolání dochází k proměnám ve světě. Pro Hérakleitovo pochopení ohně je klíčový tento zlomek: „Svět, stejný pro všechny, neutvořil žádný z bohů ani z lidí – ale byl vždy a je a bude – vždyživý oheň vzněcující se s ohledem na míry a hasnoucí s ohledem na míry.“²⁴⁵ Střední část výroku říká něco jak o světě, tak o ohni, jsou tedy neoddělitelné. Oheň je klíčovým prvkem světa (který je skrze řeč společný a nebyl stvořen ani nezanikne) a vzněcuje se a hasne, tedy působí ve světě, v souladu s „mírami“ určenými řečí. Skrze oheň jsou kontrolovány proměny světa, neboť „veškerenstvo řídí blesk“²⁴⁶, tedy aktivní podoba ohně, který „svým příchodem všechno vytřídí a zachvátí“²⁴⁷, jinými slovy dá všemu správnou podobu.

Kromě ohně používá Hérakleitos pro zobrazení proměn světa také vodu, totiž ve slavných výrociích o řekách, které ukazují, že, přestože to není zjevné,²⁴⁸ vše se stále mění a nic nezůstává stejné. „Nelze dvakrát vstoupit do téže řeky“²⁴⁹, neboť jak člověk, tak řeka, se neustále mění a nezůstává tím, čím byla předtím, a „na ty, kdo vstupují do týchž řek, se valí jiné a jiné vody“²⁵⁰. Hérakleitos tuto myšlenku rozvádí tvrzením, že „do týchž řek vstupujeme i nevstupujeme, jsme i nejsme“²⁵¹, tedy že jelikož vše se stále mění, v nejistotě změny v přítomném okamžiku nejsme, neboť jsme nebyli dříve a nebudeme v budoucnosti, do které neustále přecházíme – řeky, do kterých vstupujeme, přitom nazýváme týmiž, jsou to však jiné. Hérakleitos byl prvním, kdo zdůraznil proměnlivost skutečnosti,²⁵² a Platónova parafráze této myšlenky slovy „vše proudí“ reprezentuje Hérakleita širokému publiku dodnes.

V jiných zlomech Hérakleitos popisuje konkrétní proměny světa skrze oheň, vodu i další aspekty. Zlomek „obraty ohně – nejprve moře; [obraty] moře – zpola země, zpola blýskavice“²⁵³ ukazuje podstatu ohně, jehož prvním „obratem“ (tedy směnou, náhradou) je neproudící, chladné moře, vůči ohni protikladné, druhým pak země a jeho vlastní podoba. Působení ohně je tak v určité situaci nahrazeno něčím jiným. Podobně zní zlomek „smrt země je stát se vodou a smrt vody je stát se vzduchem; a vzduchu ohněm a naopak“²⁵⁴, který je nejspíše parafrází toho, kdo zde Hérakleita cituje,²⁵⁵ tak nebo tak ale říká něco o Hérakleitově pojetí zániku jako centrálního prvku proměn světa. Země je zde směňována s vodou a podobně, v souladu s působením ohně. Hérakleitos nebyl ‘přírodním’ filosofem, jak je někdy vykládán, a jestliže říká něco o přírodě, vyjadřuje tím nějakou obecnější skutečnost platnou pro svět. K tomuto tématu se ještě vrátíme při rozebrání jeho astronomie.

2.4 Lidský život

Hérakleitos se v mnoha zlomech vyjadřuje o lidském životě – říká, jakými pravidly se řídí, jak probíhá, jak by jej lidé měli žít a jaké jsou jeho významné aspekty. Komentuje také povahu spánku a smrti. Jedním z Hérakleitových nejznámějších tvrzení je, že „všem lidem

²⁴⁵ Hérakleitos B 30, s. 385

²⁴⁶ Hérakleitos B 64, s. 400

²⁴⁷ Hérakleitos B 66, s. 402

²⁴⁸ Bednář, 2009, s. 24

²⁴⁹ Hérakleitos B 91, s. 414

²⁵⁰ Hérakleitos B 12, s. 377

²⁵¹ Hérakleitos B 49a, s. 392

²⁵² Neff, 1993, s. 133

²⁵³ Hérakleitos B 31, s. 386

²⁵⁴ Hérakleitos B 76, s. 407

²⁵⁵ Kratochvíl, 2006, s. 226

náleží poznávat sebe sama a uvažovat²⁵⁶, kterým říká, že lidé by se měli snažit pochopit svět skrze poznání vlastní povahy. Ve zlomku „uvažovat – největší zdatnost a moudrost, mluvit a konat pravdivé věci, vnímající podle přirozenosti“²⁵⁷ naopak odkazuje pro pochopení světa na poznání povahy věcí okolo nás. Chiastická struktura zde ukazuje mluvení jako moudrost a konání jako zdatnost. Pro Hérakleita je poznání světa smysly a sebepoznání neoddelitelné (což je později v antice běžné),²⁵⁸ neboť vše je skrze působení řeči jedno.²⁵⁹ To, co poznáváme smysly, musíme vyložit v souladu s tím, co poznáváme introspekci.²⁶⁰ Proto tvrdí, že „vědomí je všem společné“²⁶¹, tedy že všichni lidé mají přístup k řeči a měli by jí naslouchat (přestože tak mnozí nečiní). „Když mluvíme s rozumem, je třeba posilovat se tím, co je společné všem... Vždyť všechny lidské zákony jsou živeny jedním božským“²⁶² – porozumění lze dosáhnout pouze skrze společnou řeč a lidé jsou pouhou součástí chodu světa. Hérakleitos „nadevše ctí“ to, „čeho se týká vidění, slyšení, učení“²⁶³, tedy snahu poznávat svět smysly, a tvrdí, že „pokud by se všechny věci staly dýmem, nozdry by je rozpoznaly“²⁶⁴, ale také říká, že „špatnými svědky jsou lidem oči a uši, když mají barbarské duše“²⁶⁵, tedy pokud nejsou schopni smyslové poznání hodnotit skrze poznání sama sebe – v tom případě člověka ovládá „neučenost“, kterou „je lepší skrývat“²⁶⁶.

Kromě poznání a rozumu mluví Hérakleitos také o lidské povaze. Říká, že „není lepší, když se lidem stává, cokoliv chtějí“²⁶⁷, neboť v životě musí být místo i na to opačné (nezapomeňme, že „nemoc činí zdraví příjemným a dobrým“²⁶⁸). Co lidé chtějí, je přitom relativní a vychází to z lidské přirozenosti – „oslové by si vybrali spíše podestýlku nežli zlato“²⁶⁹ a „prasata si libují v bahně spíše než v čisté vodě“²⁷⁰, přičemž jejich rozhodnutí jsou stejně správná jako naše, stejně jako ryb ve zlomku „moře: voda nejčistší a nejposkvřenější; pro ryby pitná a životodárná, pro lidi nepitná a zhoubná“²⁷¹, ve kterém je však důraz kladen na rozporuplnou přirozenost moře. Lidskou povahu popisuje Hérakleitos slovy „povaha člověka: daimón“²⁷² (kde slovo daimón můžeme chápat jako životní úděl)²⁷³, čímž naznačuje, že naše povaha (jako lidí obecně i jako konkrétních osob) je nám dána, aby určila chod našeho života a umožnila nám jej pochopit. Pokud to shrneme, v našem životě máme přístup ke společné řeči, která určuje naše vědomí, a měli bychom se skrze poznávání (jak světa, tak sama sebe), tedy naslouchání řeči, snažit uvědomit si její význam a žít v souladu s ní.

Hérakleitos také vysvětluje, jaká je podstata spánku a smrti. „Mrtvolý jsou k vyhození spíše nežli hnůj“²⁷⁴, lidské tělo tedy po smrti ztrácí jakoukoliv hodnotu, a „zemřelým lidem

²⁵⁶ Hérakleitos B 116, s. 424

²⁵⁷ Hérakleitos B 112, s. 423

²⁵⁸ Karfík, 2007, s. 7

²⁵⁹ Ricken, 1999, s. 27

²⁶⁰ Hussey in Pokorný, 2008, s. 18

²⁶¹ Hérakleitos B 113, s. 424

²⁶² Hérakleitos B 114, s. 424

²⁶³ Hérakleitos B 55, s. 396

²⁶⁴ Hérakleitos B 7, s. 375

²⁶⁵ Hérakleitos B 107, s. 422

²⁶⁶ Hérakleitos B 95, s. 417

²⁶⁷ Hérakleitos B 110, s. 423

²⁶⁸ Hérakleitos B 111, s. 423

²⁶⁹ Hérakleitos B 9, s. 376

²⁷⁰ Hérakleitos B 13, s. 378

²⁷¹ Hérakleitos B 61, s. 399

²⁷² Hérakleitos B 119, s. 426

²⁷³ Kratochvíl, 2006, s. 170

²⁷⁴ Hérakleitos B 96, s. 417

nastávají věci, které nečekají, a které se ani nedomnívají²⁷⁵, takže lidé nemohou mít žádnou představu o tom, co je čeká po smrti. „Ti, kdo se zrodili, chtějí žít a mít úděly smrti“, neboť smrt je nevyhnutelnou součástí života a vzniká spolu s ním – skrze svůj život lidé tvoří smrt sebe i jiných, tedy mají „úděly smrti“, a tento cyklus pokračuje skrze jejich potomky v druhé části zlomku: „zanechávají děti, aby vznikly úděly smrti“²⁷⁶. Hérakleitos naznačuje, že bychom měli žít v pochopení nevyhnutelnosti smrti.²⁷⁷ Spánek je něco, co připomíná a přibližuje smrt: „Člověk si v noci zapaluje světlo – jsa sobě mrtvý, má vyhaslý zrak; živý se dotýká mrtvého“²⁷⁸. Tento zlomek naznačuje, že skrze únavu ztrácíme svoji schopnost vnímat (společnou řeč) a přibližujeme se stavu smrti. Tuto myšlenku Hérakleitos rozvíjí, když říká, že „smrt je, cokoliv vidíme, když bdíme; cokoliv vidíme, když spíme, je spánek“²⁷⁹. Smrt v tomto kontextu znamená jednak naši vlastní smrt, která se ukazuje v našem životě, neboť je s ním totožná, a jednak zánik, který podle Hérakleitova učení o chodu světa neustále probíhá všude kolem nás, takže ve spánku si vůbec neuvědomujeme svět a jeho podstatu. To, co vidíme, když spíme, tedy buď nic, nebo sny, neukazuje svět takový, jaký je. To odpovídá zlomku B 1, který přirovnává lidi, kteří nechápu společnou řeč, ke spícím, kteří „zapomínají“²⁸⁰, nebo výroku, že se nemá „jednat a mluvit jako spící“²⁸¹ – spánek je zde obrazem zapomnění, odvrácení se od společné řeči. To zcela jasně vyjadřuje Hérakleitův výrok, že „probuzeným je svět jeden a společný, avšak každý ze spících se obrací k vlastnímu“²⁸² ve svých snech. I přesto jsou však spící „dělníky a pomocníky toho, co na světě vzniká“²⁸³, neboť spánek je nutná součást života, umožňující na druhou stranu probuzení,²⁸⁴ a i když spící zapomínají na svět, jsou v něm stále přítomni a ovlivňují jej. To samé platí pro lidi, kteří nevnímají společnou řeč, ani když bdí – o těch bude řeč teď.

2.5 Běžní lidé

Hérakleitos dává opakovaně najevo svůj názor na většinu lidí a vysvětluje, proč nežijí své životy správným způsobem. Je to hlavně proto, že nenaslouchají společné řeči – „vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé“ a proto jim „zůstává skryto, co činí, když bdí“²⁸⁵ a žijí „tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí“²⁸⁶. „Běžní lidé si neuvědomují věci takové, jaké jsou, když se s nimi potkávají; ani když se o nich poučí, nepoznávají je; ale sami pro sebe se domnívají“²⁸⁷, tedy nejsou schopni poznat pravou podstatu věcí ani sebe sama. Proto se „neshodují“ se společnou řečí „a věci, se kterými se každý den potkávají, se jim jeví cizí“²⁸⁸. Je to proto, že když řeč „uslyší, podobají se hluchým; výrok jim dosvědčuje; jsouce zde, jsou nepřítomni“²⁸⁹ – tedy to, jak se vyjadřují, ukazuje, že nechápu svět kolem sebe, neboť „nejsou schopni naslouchat ani mluvit“²⁹⁰. „Hloupý člověk se rád rozehvívá nad každou

²⁷⁵ Hérakleitos B 27, s. 383

²⁷⁶ Hérakleitos B 20, s. 381

²⁷⁷ Ricken, 1999, s. 26

²⁷⁸ Hérakleitos B 26, s. 382

²⁷⁹ Hérakleitos B 21, s. 381

²⁸⁰ Hérakleitos B 1, s. 371

²⁸¹ Hérakleitos B 73, s. 406

²⁸² Hérakleitos B 89, s. 414

²⁸³ Hérakleitos B 75, s. 406

²⁸⁴ Bartoš, 2007, s. 83

²⁸⁵ Hérakleitos B 1, s. 371

²⁸⁶ Hérakleitos B 2, s. 372

²⁸⁷ Hérakleitos B 17, s. 380

²⁸⁸ Hérakleitos B 72, s. 405

²⁸⁹ Hérakleitos B 34, s. 387

²⁹⁰ Hérakleitos B 19, s. 380

řeči²⁹¹, tedy nad řeči jiných hlupáků (ne nad společnou řeči, kterou není schopen pochopit) – o těch Hérakleitos říká, že ačkoliv „slyšel řeči mnohých, žádná z nich nepřichází k tomu, aby rozpoznala, co je moudré a od všeho oddělené“²⁹², tedy to, co je odlišné od jejich domněnek. I přesto mnozí lidé „důvěřují lidovým zpěvákům a jako učitele užívají zástup“, což vede Hérakleita k otázce „jaká je jejich mysl či rozvaha?“²⁹³ Tvrdí také, že „se při poznávání zjevných věcí mýlí podobně jako Homér“²⁹⁴, jeden z dalších učitelů davu. Podle Hérakleita však „Diké uchopí strážce i svědky klamů“²⁹⁵, jinými slovy budou ti, kdo tvoří a přebírají klamná mínění, rozeznáni a jejich hloupost se jim vymstí.

Jinde Hérakleitos běžným lidem přímo spílá, spíše než aby vysvětloval jejich hloupost. Cítuje mudrce Bianta,²⁹⁶ když říká, že „většina lidí je špatná“²⁹⁷ a dodává „menšina dobrá“²⁹⁸. O této menšině říká, že „ti nejlepší si místo všeho vybírají jedno, nehynoucí slávu místo pomíjivosti; běžní lidé však jsou nasyceni jako dobytek“²⁹⁹, čímž naznačuje, že jen málo lidí se zajímá o jiné věci, než o ukojení svých potřeb. Hérakleitos říká, že „jeden je pro [něj] za tisíce, když je nejlepší“³⁰⁰, tedy že člověk žijící správným způsobem má mnohem větší hodnotu než běžní lidé, neboť „špatní lidé jsou protivníci pravdivých“³⁰¹ – poslední výrok lze chápat i jako ukazující život coby zápas mezi dobrými a špatnými lidmi.³⁰² Podle Hérakleita je tak většina lidí špatná a stojí v cestě těm, kteří naslouchají řeči. Jejich „mínění je překážkou postupu“³⁰³, je to totiž „posvátná choroba“ (neboť je odvrací od společné řeči podobně, jako epilepsie)³⁰⁴ a jejich „zrak [je] klame“³⁰⁵. Tato silná kritika, navozující dojem, že Hérakleitos většinou lidí téměř pohrdá, ovlivnila pozdější názory na jeho povahu.

2.6 Náboženství

Přestože není v žádném ohledu ateistou,³⁰⁶ pohlíží Hérakleitos na tradiční náboženství a zvyky negativně, jako na něco, co pouze podporuje omezenost běžných lidí. Podle Klémenta Alexandrijského Hérakleitos „věští oheň“ těm, kteří jsou „bezbožně zasvěcováni do mystérií obvyklých u lidí“, totiž „tulákům noci: mágům, bakchům, lénám, mystům“³⁰⁷. Pod obalem Klémentových křesťanských myšlenek Hérakleitos kritizuje různé představitele náboženských tradic (které jsou praktikovány v noci), protože se vzdalují a znehodnocují pravé podstaty noci a světa obecně.³⁰⁸ Terčem jsou i ti, kdo oslavují Dionýsa („bakchové“ a „lény“), o jejichž falickém průvodu říká, že „kdyby to nebylo Dionýsovi, pro kterého konají průvod a zpívají píseň pro pohlaví, zaměstnávali by se nanejvýš nestydatými věcmi; Hádés a Dionýsos je však

²⁹¹ Hérakleitos B 87, s. 413

²⁹² Hérakleitos B 108, s. 422

²⁹³ Hérakleitos B 104, s. 420

²⁹⁴ Hérakleitos B 56, s. 397

²⁹⁵ Hérakleitos B 28, s. 383

²⁹⁶ Kratochvíl, 2006, s. 293

²⁹⁷ Hérakleitos B 39, s. 389

²⁹⁸ Hérakleitos B 104, s. 420

²⁹⁹ Hérakleitos B 29, s. 383

³⁰⁰ Hérakleitos B 49, s. 392

³⁰¹ Hérakleitos B 133, s. 434

³⁰² Hussey in Pokorný, 2008, s. 25

³⁰³ Hérakleitos B 131, s. 434

³⁰⁴ Kratochvíl, 2006, s. 304

³⁰⁵ Hérakleitos B 46, s. 391

³⁰⁶ Kessidi, 1976, s. 34

³⁰⁷ Hérakleitos B 14, s. 378

³⁰⁸ Kratochvíl, 2006, s. 315–316

tentýž, kterému šílí a běsní.³⁰⁹ Tím se snaží říct, že účastníci průvodu si neuvědomují, že radost a smrt jsou totožné, že jedno vede k druhému, že obojí je součástí pohybu – nadšeně tak oslavují něco, čemu nerozumí. Stejným způsobem ukazuje Hérakleitos smrt jako něco, co lidé nechápou, když říká, že „mrtvolky jsou k vyhození spíše nežli hnůj“³¹⁰ a že „zemřelým lidem nastávají věci, které nečekají, a které se ani nedomnívají“³¹¹ – lidé by se neměli snažit vysvětlit ani předvídat posmrtný život, neboť je to nemožné, a obřady, které vykonávají s těly mrtvých, jsou nesmyslné.

Nejvýznamnější zlomek pro pochopení Hérakleitovy kritiky náboženství je tento: „Očišťují se marně krví jsouce poskvrnění, jako by se někdo, kdo vstoupil do bláta, omýval blátem. Zdálo by se, že šílí, kdyby si nějaký člověk všimnul, že si počíná takto. A oni se modlí k těmto sochám, jako kdyby si někdo povídal s domy, a nepoznával, co jsou bohové a héroové zač.“³¹² Hérakleitos zde používá své typické výrazové prostředky, totiž chiasmus mezi výroky „očišťují se (krví)“, „(krví) poskvrnění“ a „vstoupil do bláta“, „omýval (se) blátem“ (ve kterém druhé dva jsou analogií prvních dvou) a dvojitou vazbu slova „krví“.³¹³ Zaměřuje se na obřad zabíjení obětí pro získání přízně bohů – někdo, kdo je poskvrněn krví, se nemůže vykoupit proléváním krve – a na to, jak lidé nechápou pravou podstatu božství, když se modlí, a promlouvají k sochám (k „domům“ božstev, místo k bohům samotným) zcela bez účinku. Stejná situace nastává, když se lidé modlí „k sochám daimón, které neslyší, jak by měly slyšet, které nedávají, jak by ani neměly požadovat“³¹⁴ – modlitbami ani oběťmi k sochám nelze ničeho dosáhnout, jsou to pouze „tisíce prostředky“³¹⁵ pro ty, kdo je praktikují.

Hérakleitos tedy říká, že tradiční náboženství nechápe pravou podstatu božství – tu sám popisuje a vysvětluje v dalších zlomcích. Pozitivně odkazuje na styl Apollónova věštění, když říká, že „vládce, jehož věštírna je v Delfách, ani nemluví, ani neskrývá, nýbrž dává znamení“³¹⁶ (podobným způsobem jako se projevuje přirozenost všech věcí, která se „ráda skrývá“³¹⁷)³¹⁸ a že výroky věštkyň „nejsou k smíchu, nejsou líbivé, ani příjemné“³¹⁹, tedy vyjadřují pravdu a nesnaží se potěšit posluchače jako ti, kterým naslouchá většina lidí. Styl věštby bývá srovnáván se stylem Hérakleitova spisu, a kvality, které zmiňuje (tedy záměrnou náznakovost a pominutí estetické stránky ve prospěch účelnosti), jsou ty, kterých se sám ve své řeči snaží dosáhnout.³²⁰ Dále používá, ve shodě s tradicí,³²¹ bohyni Diké jako personifikaci spravedlnosti a boha Area jako personifikaci zápasu, což jsou pro něj významná témata. Ve dvou dalších zlomcích ohledně božství zmiňuje Hérakleitos „to jedno moudré“ – nejprve říká, že „samotné nechce i chce být zváno jménem Zéna“³²², pak, že je to „vědět, že důmysl řídí všechno skrze vše“³²³ – které vykládáme jako správné poznání světa, jenž spočívá v pochopení toho, že svět je řízen skrze božskou vůli. „Důmysl“ lze také přeložit jako záměr,

³⁰⁹ Hérakleitos B 15, s. 379

³¹⁰ Hérakleitos B 96, s. 417

³¹¹ Hérakleitos B 27, s. 383

³¹² Hérakleitos B 5, s. 374

³¹³ Kratochvíl, 2006, s. 322

³¹⁴ Hérakleitos B 128, s. 433

³¹⁵ Hérakleitos B 68, s. 404

³¹⁶ Hérakleitos B 93, s. 416

³¹⁷ Hérakleitos B 123, s. 428

³¹⁸ Ricken, 1999, s. 25

³¹⁹ Hérakleitos B 92, s. 416

³²⁰ Hussey, 1997, s. 50

³²¹ Špaňár, 1985, s. 48

³²² Hérakleitos B 32, s. 386

³²³ Hérakleitos B 41, s. 390

a Hérakleitos jinde říká, že „lidská povaha nemá záměry, božská však má“³²⁴, tedy že součástí povahy bohů je úmyslně ovlivňovat svět, na rozdíl od lidí. Lze tedy říci, že přírodu řídí Diův (zde archaicky Zénův)³²⁵ důmysl, ale není to celá pravda (proto „chce i nechce“).

Takto se božství ukazuje jako nadřazené lidství, což Hérakleitos jinde popisuje přirovnáním, říká, že „muž je daimónem shledáván dětinským, tak jako dítě mužem“³²⁶ a (v Platónově parafrázi)³²⁷ „nejmoudřejší z lidí se vůči bohu jeví jako opice moudrostí, krásou i ve všem ostatním“³²⁸. Bohové, na rozdíl od většiny lidí, si uvědomují pravou podstatu světa, neboť „bohu je všechno krásné, dobré a řádné; lidé však pokládají něco za neřádné, něco za řádné“³²⁹. Bohové a lidé ale některé vlastnosti sdílejí – jejich povaha je určena něčím, co jde mimo ně, neboť zápas „jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi“³³⁰ a „pocty si podrobují bohy i lidi“³³¹ (tedy i bohové jsou ve svých záměrech ovlivněni těmi, kdo je uctívají). Já sám Hérakleitovu teologii chápu takto: bohové i lidé existují a jejich role jsou určeny řečí, která je oběma skupinám společná, ale bohové ovlivňují svět podle svých záměrů, v oblasti, se kterou jsou spojeni, jako Díké spravedlnost a Arés zápas. Navíc si vždy uvědomují jeho pravou podstatu – Apollón ji ve svých věštách ukazuje (stejným způsobem jako Hérakleitos) a Diova vůle je tak silná, že se projevuje všude v přírodě (tedy v jeho sféře vlivu). Lidé mohou k bohům promlouvat a „podrobovat“ si je skrze pocty stejně jako jiné lidi, většina z nich to ale neumí a pouze se marně snaží oslovit sochy nebo získat boží milost skrze oběti. Hérakleitův osobitý náhled na náboženství, svobodně hodnotící tradiční představy, byl významným krokem řeckého myšlení od závislosti na něm.³³²

2.7 Duše

V různých zlomcích se Hérakleitos vyjadřuje o duši – jednak ve spojitosti s lidským životem, jednak tam, kde bychom normálně čekali vzduch. Říká, že „ani ten, kdo prochází všechny cesty, nemůže svým krokem najít hranice duše; tak hluboké má určení.“³³³ Tím naznačuje, že duše je něco přiděleného řečí, co se vztahuje na všechno (neboť jejích hranic nelze dosáhnout). Toto „určení“, které k duši patří, „roste samo sebou“³³⁴, tedy rozšiřuje dosah duše podle toho, jak je potřeba. Právě proto není možné dosáhnout jejích hranic. V těchto zlomcích by mohl Hérakleitos mluvit i o lidské duši a určení, které dává člověku.³³⁵ Jinde se Hérakleitos vyjadřuje o duši jako o součásti proměn světa, když říká, že „pro duše je smrt stát se vodou, pro vodu je smrt stát se zemí; ze země pak vzniká voda a z vody duše“³³⁶, což je jiná verze již zmíněné parafráze, že „smrt země je stát se vodou a smrt vody je stát se vzduchem; a vzduchu ohněm a naopak“³³⁷ – výraz duše je tak použit tam, kde by pozdější myšlení očekávalo vzduch.³³⁸ Duše je tedy v širším kontextu něco, co ve svém zániku dává

³²⁴ Hérakleitos B 78, s. 409

³²⁵ Kratochvíl, 2006, s. 242

³²⁶ Hérakleitos B 79, s. 409

³²⁷ Kratochvíl, 2006, s. 251

³²⁸ Hérakleitos B 83, s. 411

³²⁹ Hérakleitos B 102, s. 420

³³⁰ Hérakleitos B 53, s. 395

³³¹ Hérakleitos B 132, s. 434

³³² Kessidi, 1985, s. 38

³³³ Hérakleitos B 45, s. 391

³³⁴ Hérakleitos B 115, s. 424

³³⁵ Hussey in Pokorný, 2008, s. 24

³³⁶ Hérakleitos B 36, s. 388

³³⁷ Hérakleitos B 76, s. 407

³³⁸ Kratochvíl, 2006, s. 98

vzniknout vodě, a co samo vzniká se zániku vody, skrze působení ohně. Pro duše (v plurálu) je navíc „rozkoš nestávat se smrtí ve vlhkých věcech“³³⁹, takže nechtějí zaniknout tím, že se stanou vlhkými – to souhlasí s jiným tvrzením, že se duše z „vlhkosti vypařují“³⁴⁰. O vlhkosti duše Hérakleitos mluví ještě jinde, totiž ve výroku, že „když se muž opije, je veden nedospělým chlapcem, vrávorá, nevnímá, kam kráčí, když má vlhkou duši.“³⁴¹ To by se dalo pochopit tak, že alkohol způsobuje vlhkost lidské duše, tedy její zanikání – proto muž přestává vnímat a počíná si, jako by byl „veden nedospělým chlapcem“. S tím souhlasí Hérakleitosův výrok, že „duše nejmoudřejší a nejlepší“ je „suchá záře“³⁴², tedy že duše je v ideálním stavu, když není vlhká a vyzařuje světlo, neboť její podstata je ohnivá. Obecně je Hérakleitosovo pojetí duše dost těžko pochopitelné a zařaditelné do komplexu jeho myšlenek, což je pravděpodobně způsobeno nedostatkem dochovaných zlomků na toto téma. Matoucí je například to, že Hérakleitos, podobně jako před ním Miletáňané, používá pro duši téměř meteorologické termíny (mluví o jejím „vypařování“) a naopak živly personifikuje (výrazy jako „smrt“).³⁴³ Víme ale, že skrze duši zobrazuje jak lidskou psychiku, tak svět kolem ní, čímž se radikálně odlišuje od lidového pojetí³⁴⁴ a činí první krok k pozdějšímu pochopení významu řeckého slova psyché jako něčeho, co reprezentuje lidskou osobnost.³⁴⁵

2.8 Astronomie

Hérakleitosova astronomie (či astrologie, neboť ve starověku takové vymezení neexistuje³⁴⁶ – jednoduše pojetí dějů na obloze) je na tom podobně jako pojetí duše. Většinou nemáme dost informací na to, abychom ji mohli uceleněji interpretovat a srovnat se zbytkem jeho učení – a to jak ohledně astronomie Hérakleitosovy doby, na kterou reaguje, tak ohledně jeho vlastních myšlenek. Často používá obrazy nebeských dějů pro vyjádření jiných myšlenek, například když se ptá, „jak by se někdo mohl skrýt tomu, co nikdy nezapadá“³⁴⁷, čímž pravděpodobně vyjadřuje všudypřítomnost řeči či působení ohně. Zmiňuje „mezíky jitra a večera: Medvědice a naproti Medvědici její strážce od jasného Dia“³⁴⁸, skrze které popisuje vymezení koloběhu dne a noci, který u něj hraje významnou roli. Opakovaně používá Slunce pro vyjádření svých myšlenek: nejprve říká, že je „nejen každý den nové“, ale „vždy nové“³⁴⁹ (zde je Slunce obrazem jakékoliv jiné věci, neboť podle Hérakleita se vše neustále mění); pak, že „zšíří lidského chodidla“, tedy že je „tak velké, jak se jeví“³⁵⁰ (čímž popisuje správné vnímání věci – Slunce nikdy nemůžeme měřit jinak než tak, jak jej vidíme, a proto je to nesmyslné); a nakonec, že „nepřekročí míry, jinak by jej vyhledaly Erínye, pomocnice Díké“³⁵¹ (tedy že má, jako jakákoliv jiná věc, určení, kterému se nemůže bránit). Dokonce i na první pohled jednoznačný výrok, že „kdyby nebylo Slunce a záleželo by na ostatních

³³⁹ Hérakleitos B 77, s. 408

³⁴⁰ Hérakleitos B 12, s. 377

³⁴¹ Hérakleitos B 117, s. 425

³⁴² Hérakleitos B 118, s. 425

³⁴³ Bartoš, 2007, s. 80

³⁴⁴ Robb in Pokorný, 2008, s. 122

³⁴⁵ Bartoš, 2007, s. 79

³⁴⁶ Kratochvíl, 2006, s. 100

³⁴⁷ Hérakleitos B 16, s. 379

³⁴⁸ Hérakleitos B 120, s. 426

³⁴⁹ Hérakleitos B 6, s. 375

³⁵⁰ Hérakleitos B 3, s. 372

³⁵¹ Hérakleitos B 94, s. 416

hvězdách, měli bychom tmu³⁵², je podle Plútarcha, který jej cituje, pouze analogií toho, že bez společné řeči by žádné jiné řeči nemohly dát životu smysl.³⁵³

Kromě těchto přímých citátů existuje i mnoho popisů Hérakleitovy astronomie starověkými autory. Nejrozsáhlejší referát uchovává Diónenés Laertios, jehož informace doplňují či potvrzují Aetios, Chrysippos, Aristotelés, Hippolytos, Plútarchos a Censorinus. Shrneme-li informace z jejich podání, dostaneme přibližně toto: hvězdy, Luna³⁵⁴ i Slunce jsou u Hérakleita duté nádoby v obloze, obrácené směrem k nám.³⁵⁵³⁵⁶ Jejich plamen, a tedy světlo, vzniká z jasných,³⁵⁷ vlhkých³⁵⁸ výparů,³⁵⁹ původem snad z moře;³⁶⁰ Slunce je však nejjasnější z nich všech, a to proto, že hvězdy jsou od nás příliš vzdálené a Luna se pohybuje v příliš zakaleném vzduchu.³⁶¹³⁶² Zatmění Slunce a Luny a měsíční fáze se dějí otáčením těchto nádob.³⁶³³⁶⁴ Různé období a počasí vznikají podle různých výparů co do jejich jasu.³⁶⁵³⁶⁶ Protože Hérakleitos sám zmiňuje „doby, které všechno přinášejí“³⁶⁷, je třeba věnovat pozornost i jakémusi „velkému roku“, o kterém víme od Aetia, který uvádí, že podle Hérakleita se skládá ze 18 000 slunečních let a končí tehdy, když „planety dosáhnou těch míst, ze kterých jejich pohyb začal“³⁶⁸ a dále říká, že podle stoika Diónena je velký rok „365 těch let, které byly rokem u Hérakleita.“ Plútarchos³⁶⁹ a Censorinus³⁷⁰ dokládají časové období typické pro Hérakleita – ne rok, ale „pokolení“, a řeč je o lidech, ne o obloze – jako 30 let. 365 krát 30 je 10 950 let; to se sice neshoduje s Aetiovými 18 000 lety, ale je to blízké 10 800 roků, které má Hérakleitův velký rok podle Censorina. Censorinus říká, že zimou tohoto roku je „veliká potopa“, létem „vzplanutí, což je zkáza světa“ – svět je tak „zachvacován střídavě tu ohněm, tu záplavou.“³⁷¹ Jestli starověcí autoři podávají věrohodné informace ohledně Hérakleitovy astronomie, se již nedozvíme, neboť myšlenky podobné těm zmíněným se u něj většinou nezachovaly – zachované zlomky však nepodávají ani informace podobného stylu, takže jde nejspíš o pouhé vzájemně ovlivněné interpretace těchto autorů.

³⁵² Hérakleitos B 99, s. 418

³⁵³ Kratochvíl, 2006, s. 346

³⁵⁴ Hérakleitos A 12/4, s. 463

³⁵⁵ Hérakleitos A 1,9, s. 441

³⁵⁶ Hérakleitos A 12/5, s. 463

³⁵⁷ Hérakleitos A 1,9, s. 441

³⁵⁸ Hérakleitos A 12/5, s. 463

³⁵⁹ Hérakleitos A 11/2, s. 461

³⁶⁰ Hérakleitos A 11/5, s. 462

³⁶¹ Hérakleitos A 1,10, s. 442

³⁶² Hérakleitos A 12/7, s. 463

³⁶³ Hérakleitos A 1,10, s. 442

³⁶⁴ Hérakleitos A 12/3, s. 463

³⁶⁵ Hérakleitos A 1,10, s. 442

³⁶⁶ Hérakleitos A 1,11, s. 442

³⁶⁷ Hérakleitos B 100, s. 419

³⁶⁸ Hérakleitos A 13/1, s. 464

³⁶⁹ Hérakleitos A 19/1, s. 470

³⁷⁰ Hérakleitos A 19/3, s. 471

³⁷¹ Hérakleitos A 13/2, s. 464

3 Vliv a dědictví Hérakleitových myšlenek

Hérakleitovy myšlenky ovlivnily pozdější filosofii mnoha způsoby a jeho první následovníci se objevili již v období kolem jeho smrti. První výklady jeho díla jsou doložené ze starověku (Díogenés Laertios zmiňuje dílo *Potápěč* od jistého Krotóna³⁷² i další vykladače Hérakleitova spisu³⁷³) a hloubku jeho učení vyzdvihovalo mnoho myslitelů rozličných směrů,³⁷⁴ od stoiků po významné filosofy 20. století.³⁷⁵ Byl a stále je považován za jednoho z nevlivnějších předsókratů společně s Démokritem a Parmenidem (který je vůči němu spolu s dalšími Eleaty kladen do kontrastu)³⁷⁶, některými autory za nejvýznamnějšího předsókrata vůbec. Přesto byl hlavně ve starověku často desinterpretován a haněn³⁷⁷ a bylo mu přisouzeno množství anekdot a přídomek zesměšňujících jeho učení, což omezilo dosah jeho vlivu na antické autory.³⁷⁸ V současnosti je populární, neboť jeho myšlenky lze vykládat mnoha způsoby. Co přesně se snažil říct, však není příliš důležité – tak nebo tak se navždycky vtiskl do paměti lidí, jeho myšlenky měly podíl na historickém vývoji a jejich studium je relevantní i dnes, dva a půl tisíciletí po jeho smrti.

3.1 Přídomek a anekdoty

Hérakleitos byl podle Díogena Laertia „velmi povýšený jako málokdo a přezíravý“³⁷⁹, a zmiňuje, že „někteří tvrdí, že [svou knihu] napsal úmyslně nejasně“, aby ji nemohl číst „kdekdo z obyčejných lidí, aby se nedala snadno tupit“ – navíc cituje verše, o „křiklounovi“ Hérakleitovi, „davu jenž spílá a v hádankách mluví“³⁸⁰. Také zmiňuje Hérakleitovu domnělou „trudnomyslnost“, která by jej ukazovala jako pomatence.³⁸¹ To je v souladu s obrazem Hérakleita a jeho díla, který byl populární ve starověku a podle kterého Hérakleita ani nezajímalo, jestli mu budou lidé rozumět.³⁸² Známa je anekdota, podle které Sókrates po přečtení Hérakleitově spisu Eurípidovi řekl: „Čemu jsem rozuměl, je urozené, proto myslím, že takové je i to, čemu jsem nerozuměl. Jenom to potřebuje nějakého délského potápěče.“³⁸³ (Tedy někoho, kdo by vylovil ve spisu význam Hérakleitových myšlenek podobně jako potápěči, kteří se potápějí pro perly u ostrova Délu³⁸⁴ – tento výrok mohl podle Díogena Laertia také vyslovit „jakýsi Kratés“³⁸⁵, který přinesl Hérakleitovo dílo první do Řecka.) Dále si Aristotelés stěžuje na špatnou čitelnost a pochopitelnost Hérakleitova spisu kvůli jeho stylu (konkrétně slov s více vazbami)³⁸⁶ a Démétrios Rhétor říká, že „velmi četné poruchy vazeb“ činí Hérakleitovo dílo „temným“.³⁸⁷ A právě z jazykové a významové nejasnosti vzešel Hérakleitův přídomek „Temný“ (který považuje za samozřejmý již Strabón na přelomu

³⁷² Hérakleitos A 1,12, s. 443

³⁷³ Hérakleitos A 1,15, s. 444

³⁷⁴ Kessidi, 1976, s. 190

³⁷⁵ Jaspers, 1966, s. 24

³⁷⁶ Špaňár, 1985, s. 193

³⁷⁷ Kirk, 1962, s. XI

³⁷⁸ Ošó, 2007, s. 99

³⁷⁹ Hérakleitos A 1,1, s. 437

³⁸⁰ Hérakleitos A 1,6, s. 440

³⁸¹ Kratochvíl, 2006, s. 23

³⁸² Osborne, 2004, s. 80

³⁸³ Hérakleitos A 4/3, s. 449

³⁸⁴ Kratochvíl, 2006, s. 24

³⁸⁵ Hérakleitos A 1,12, s. 443

³⁸⁶ Hérakleitos A 4/1, s. 449

³⁸⁷ Hérakleitos A 4/2, s. 449

tisíciletí)³⁸⁸, navíc podpořený obrazem Hérakleita jako muže, který se stranil lidí a žil v chrámovém azylu. Tento obraz však většinou neuškodil popularitě jeho učení³⁸⁹ a je možné i to, že sám Hérakleitos si přál, aby nebyl pochopen těmi, které odsuzoval.³⁹⁰ Jeho druhý přídomek, „Plačící filosof“³⁹¹, vznikl na základě jeho kritiky běžných lidí, zvyků a konkrétních osob a byl podpořen anekdotami, které ukazují Hérakleita jako žijícího v souladu s touto kritikou – v kontrastu s ním byl Démokritos uváděn jako „Smějící se filosof“³⁹².

3.2 Raná sféra vlivu

Prvním, na čem se projevil Hérakleitův vliv, byl takzvaný hippokratovský korpus, totiž sbírka spisů z 5. století př. n. l. zaměřených na medicínu. Části spisu *O životosprávě* tvoří imitační zlomek Hérakleitos C 1 (rozdělený na až 35 částí), soubor výroků ze spisu *O výživě* pak zlomek C 2. Požívají obrazy až 40 Hérakleitových zlomků a rozvádějí jeho myšlenky a výrazy³⁹³ v lékařském kontextu³⁹⁴ – první spis pracuje s nárůstem a ubýváním protikladných sil³⁹⁵ a s konceptem nechápající většiny,³⁹⁶ druhý používá Hérakleitovy obrazy k popsání procesu výživy (například citací zlomku „cesta nahoru–dolů, jedna“³⁹⁷)³⁹⁸. V podobné době působil významný básník Epicharmos, který prý „postupoval“ podle Hérakleita, přestože se „stýkal“ s pýthagorejci.³⁹⁹ Kolem roku 400 př. n. l. pak psal lyrický básník Skythinos z Teu své *Jamby o přirozenosti*, ve kterých se podle Díogena Laertia „pokusil podat [Hérakleitovu] řeč ve verších“⁴⁰⁰ – dochovaly se například verše „vždy jsi jeden a ne jeden; zde jsi, když jsi minul už, / a když jsi tu, odcházíš zas; v protikladné poloze / týž se objevíš zas...“⁴⁰¹, které zpracovávají Hérakleitovu myšlenku věčné změny a protikladných sil. Podobným stylem s Hérakleitovými obrazy pracuje i zbytek Skythinových dochovaných veršů.

Díogenés Laertios píše, že Hérakleitův „spis měl takovou slávu, že díky němu vznikli i jeho stoupenci, kterým se říkalo hérakleitovci.“⁴⁰² Také Platón mluví (v podstatě kriticky) o Hérakleitových přívržencích, pohybujících se kolem Efesu Platónovy současnosti, ke kterým patří i stejnojmenná postava z dialogu *Kratylos*, skrze kterou Platón vokalizuje zkrácené Hérakleitovy myšlenky – ty pak mohou pocházet od hypotetických hérakleitovců.⁴⁰³ Víme také o hérakleitovském autorovi Antisthenovi,⁴⁰⁴ kterého Díogenés zmiňuje jako vykladače Hérakleitova spisu,⁴⁰⁵ a dalších jinak (téměř nebo úplně) neznámých autorech. Obecně však

³⁸⁸ Hérakleitos A 3a/1, s. 448

³⁸⁹ Kessidi, 1985, s. 36

³⁹⁰ Hesse, 2007, s. 19

³⁹¹ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 236

³⁹² Kessidi, 1985, s. 37

³⁹³ Kirk, 1962, s. 150

³⁹⁴ Kratochvíl, 2006, s. 354

³⁹⁵ Hérakleitos C 1,3, s. 475

³⁹⁶ Hérakleitos C 1,24, s. 486

³⁹⁷ Hérakleitos B 60, s. 399

³⁹⁸ Hérakleitos C 2,45, s. 489

³⁹⁹ Hérakleitos B 126b, s. 432

⁴⁰⁰ Hérakleitos A 1,16, s. 445

⁴⁰¹ Hérakleitos C 3.2, s. 490

⁴⁰² Hérakleitos A 1,6, s. 440

⁴⁰³ Kratochvíl, 2006, s. 355

⁴⁰⁴ Díogenés Laertios, 1995, VI,19, s. 228

⁴⁰⁵ Hérakleitos A 1,15, s. 444

skoro nic nevíme ani o nich, ani o tom, jak pracovali s Hérakleitovými myšlenkami, dokonce ani, jestli nejsou jako skupina pouze zkonstruováni Platónem nebo dřívějším autorem.⁴⁰⁶

3.3 Platón

Platón, přestože sám sebe vnímá jako pokračovatel Sókrata, navazuje na mnoho myšlenek předsókratiků (včetně hérakleitovských) a polemizuje s nimi ve svých dialozích, ve kterých je podle potřeby přizpůsobuje konkrétnímu tématu a vkládá do úst svým postavám.⁴⁰⁷ Jedním z jeho údajných učitelů byl podle Díogena Laertia již zmíněný hérakleitovec Kratylos,⁴⁰⁸ jemuž je věnován stejnojmenný dialog. V tomto dialogu je vyslovena charakteristika hérakleitovského myšlení slovy „vše proudí“, která sám Hérakleitos nikde neuchoval, ačkoliv pro jeho myšlení jsou výstižné⁴⁰⁹ a proto jsou dnes známější než jeho vlastní zlomky. Platón toto myšlení, a s ním i Hérakleita, který jej pro něj představuje,⁴¹⁰ zesměšňuje⁴¹¹ (podobně jako později Epikúros, který údajně Hérakleita nazýval míchačem)⁴¹². Přesto pravděpodobně ovlivnilo jeho vlastní náhledy,⁴¹³ neboť řeší problém, se kterým přišel Hérakleitos a který Platónovi mohl zprostředkovat Kratylos⁴¹⁴ – jestliže se vše stále mění, pak je poznání světa možné pouze skrze neměnné ideje.⁴¹⁵ Díogenés Laertios o Platónovi tvrdí, že „se přidržel Hérakleita“ konkrétně „v učení o smyslových jevech“.⁴¹⁶ V dialogu *Sophistés* ukazuje Platón podobnost mezi Hérakleitem („Músami iónskými“) a Empedokléem („Músami sicilskými“) v myšlence, že „jsoucno jest množství i jedno“, v kontrastu se „školou Elejskou“, podle které jest vše jedno.⁴¹⁷ V dialogu *Theateteus* zase vysvětluje koncept věčné změny v kontrastu s učením Parmenida,⁴¹⁸ kde Hérakleitos reprezentuje důvěru smyslům a Parmenidés důvěru rozumu,⁴¹⁹ a na antitezi mezi těmito pojetími sám reaguje ve svých myšlenkách.⁴²⁰ Na Platónovo pojetí předsókratiků navazuje s větším odstupem Aristotelés,⁴²¹ který také zachovává množství Hérakleitových zlomků a interpretuje jeho myšlenky (například ve zlomku A 6/7)⁴²² – stejně jako Platón se však ani on nesnaží Hérakleita svědomitě vykládat.⁴²³ Na druhou stranu se s Platónem někdy v pohledu na předsókratiky rozchází, mimo jiné v pochopení vztahu mezi Hérakleitem a Empedokléem.⁴²⁴

⁴⁰⁶ Kratochvíl, 2006, s. 356

⁴⁰⁷ Kratochvíl, 2006, s. 356

⁴⁰⁸ Díogenés Laertios, 1995, III,6, s. 132

⁴⁰⁹ Bednář, 2009, s. 23

⁴¹⁰ Karfík, 2007, s. 16

⁴¹¹ Kirk, 1962, s. 16

⁴¹² Díogenés Laertios, 1995, X,8, s. 387

⁴¹³ Schur, 2007, s. 53

⁴¹⁴ Kirk, 1962, s. 15

⁴¹⁵ Vesey, Foulkes, 1990, s. 134

⁴¹⁶ Díogenés Laertios, 1995, III,8, s. 133

⁴¹⁷ Hérakleitos A 10/1, s. 458

⁴¹⁸ Hérakleitos A 6/4, s. 453

⁴¹⁹ Hesse, 2007, s. 20

⁴²⁰ Karfík, 2007, s. 25

⁴²¹ Vesey, Foulkes, 1990, s. 134

⁴²² Hérakleitos A 6/7, s. 455

⁴²³ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 238

⁴²⁴ O'Brien in Pokorný, 2008, s. 51

3.4 Stoická filosofie a helénismus

Stoicítí mistři zachovávají některé Hérakleitovy zlomky a pro jejich učení jsou klíčové mnohé myšlenky vycházející z Hérakleita, včetně řídicí role ohně ve světě, osudu vycházejícího ze společného zákonu, a cyklických proměn světa. Inspirace Hérakleitem má počátek ve 3. století př. n. l. u Kleantha z Assu, jehož náboženská báseň *Hymnus na Dia* používá mnoho Hérakleitových obrazů (například parafrázi jeho výroku, že „vše, co leze, se pase pod bičem“⁴²⁵) a jeho část je uvedena jako imitace Hérakleita C 3.4 – zde Zeus „řídí zákonem všechno“, smrtelníci „obdrželi nápodobu jeho hlasu“ atd.⁴²⁶ Podle Díogena Laertia prý také sepsal *Výklady učení Hérakleitova* o čtyřech knihách.⁴²⁷ Kleanthův nástupce jako stoický mistr, Chrýsippos, přímo interpretuje Hérakleitovy myšlenky cyklických proměn světa působením ohně a řeči, a jak stoikové, tak pozdější autoři nahlízejí na Hérakleita podle tohoto stoického pojetí. V tomto ohledu jsou nejvýznamnějšími citace u císaře Marca Aurelia,⁴²⁸ který se inspiroval Hérakleitovým náhledem na svět ve své snaze popsat vhodný způsob života.⁴²⁹ Hérakleitos se navíc objevil na římských mincích z Efesu této doby.⁴³⁰ Stoikové však Hérakleitovy myšlenky upravovali podle vlastních potřeb a přisoudili mu například myšlenku periodické zkázy světa ohněm.⁴³¹ Na přelomu tisíciletí inspiroval jejich výklad i Filóna Alexandrijského, židovského filosofa, který zastával názor, že řečtí autoři převzali hebrejskou moudrost – o Hérakleitovi píše, že se chlubil myšlenkou jednoty protikladů „jako novým objevem“, přestože „je to starý objev Mojžíšův“⁴³². Dokonce i autor, který zachovává nejvíce Hérakleitových zlomků, Apollónův kněz Plútarchos žijící kolem roku 100, se nechává při své detailní interpretaci Hérakleita kromě náboženské tradice a Platóna (ze kterého přímo vychází) ovlivňovat do určité míry také stoickým výkladem.⁴³³

3.5 Církevní otcové

Filónův výklad a stoické pojetí Hérakleita převzal o asi 200 let po něm křesťanský myslitel Kléméns Alexandrijský, který se důsledně věnuje Hérakleitově kritice tradičního náboženství (které doplňuje v křesťanském kontextu, což je zřetelné ve zlomku ohledně průvodu pro Dionýsa)⁴³⁴ a náhledům na poznání a smrt.⁴³⁵ Předsókratickou filosofii chápe jako blízkou křesťanské zvěsti.⁴³⁶ Kromě něj se Hérakleitem zabýval (taktéž ovlivněn stoickým náhledem například na zkázu světa ohněm)⁴³⁷ i Klémentův přibližný současník Hippolytos, který na něj spolu s jinými filosofy nahlížel jako na zdroj pozdějšího kacířství (mimo jiné myšlenek Hippolytova současníka Noeta)⁴³⁸, přestože jej přímo nekritizuje a naopak rozvíjí jeho myšlenky.⁴³⁹ Společně s dalším křesťanem Origenem zachovali Kleméns a Hippolytos téměř

⁴²⁵ Hérakleitos B 11, s. 377

⁴²⁶ Hérakleitos C 3.4, s. 491

⁴²⁷ Díogenés Laertios, 1995, VII,174, s. 307

⁴²⁸ Kratochvíl, 2006, s. 357

⁴²⁹ http://www.unc.edu/~plmiller/docs/PHIL603_Spring2010_ShortSyllabus.pdf [cit. 2012-11-18]

⁴³⁰ Špaňár, 1985, s. 52

⁴³¹ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 238

⁴³² Hérakleitos A 6a, s. 456

⁴³³ Kratochvíl, 2006, s. 359

⁴³⁴ Hérakleitos B 15, s. 379

⁴³⁵ Kratochvíl, 2006, s. 358

⁴³⁶ Kočandrle, 2008, s. 32

⁴³⁷ Kirk, 1962, s. 357

⁴³⁸ Kirk, Raven, Schofield, 2004, s. 12

⁴³⁹ Kratochvíl, 2006, s. 497

třetinu všech Hérakleitových zlomků.⁴⁴⁰ Křesťanští myslitelé často aplikovali Hérakleitův koncept řeči na křesťanskou představu božího slova nebo druhé božské osoby.⁴⁴¹

3.6 G. W. F. Hegel

Německý filosof Georg Wilhelm Friedrich Hegel, působící na přelomu 18. a 19. století, byl prvním novodobým autorem, který zdůrazňoval hloubku Hérakleitova učení a přímo se jím inspiroval. Tvrdil, že není Hérakleitovy myšlenky, kterou by nebyl převzal ve své logice.⁴⁴² To mimo jiné zahrnuje myšlenku, že všechny věci se projevují skrze změnu, ze které Hegel vyvodil, že bytí a nebytí jsou abstraktní pojmy – stejným způsobem se inspiroval Hérakleitovou společnou řečí ve svém pojetí Ducha.⁴⁴³ Souhlasil s Hérakleitem i v tom, že změna probíhá neustále⁴⁴⁴ a skrze zápas protikladných sil, který je podmínkou všeho vývoje – tuto myšlenku později převzal i Hegelem silně ovlivněný Karel Marx,⁴⁴⁵ který podobně jako on Hérakleitovo učení respektoval.⁴⁴⁶ Hegelovým pochopením Hérakleita se inspiroval také filosof Ferdinand Lasalle.⁴⁴⁷ Hegel použil i Hérakleitův obraz ohně jako metaforu věčného vzniku a zániku, oddálil se však od tohoto pojetí v jednom bodě – zatímco Hérakleitova změna nikdy neustává, u Hegela může dojít na určitou dobu k dokončení a klidu.⁴⁴⁸ V tomto ohledu Hegel naopak odkazoval na Aristotela.⁴⁴⁹ Každopádně se komplexně věnoval Hérakleitovým myšlenkám, respektoval je a využil je k formulaci vlastního učení, které od té doby mělo a má obrovský vliv na filosofii a západní myšlení obecně.

3.7 Moderní filosofie

Skrze 19. století vzrůstala známost a popularita všech předsókratiků, včetně Hérakleita. Jeho myšlenky znalo a respektovalo nesčetně filosofů, mimo jiné jako základ dialektického myšlení.⁴⁵⁰ V druhé polovině 19. století byl pravděpodobně nejvýznamnějším z nich Friedrich Nietzsche, který se Hérakleitovi spolu s jinými předsókratiky věnoval a chválil jej (jako osobnost podobnou jemu samotnému)⁴⁵¹. Tvrdil, že Hérakleitos má věčnou pravdu a vnímal jej v kontextu Zarathuštrových myšlenek.⁴⁵² Jsou si podobní jak v pojetí zápasu protikladných sil, které je pro Nietzscheho centrální, tak v náhledu na místo člověka ve světě. Ve 20. století se objevovalo stále více interpretů Hérakleita a jeho myšlenky se dostaly do obecného povědomí, neboť zlomky předsókratiků a jejich ozvěny byly již roku 1903 vydány v německém překladu v díle *Zlomky předsokratovských myslitelů* shromážděné a přeložené Hermannem Dielsem. Jejich verze z roku 1952, vydaná po úpravách Walthera Kranze, je základem číslování zlomků předsókratiků (včetně Hérakleita), tzv. edice Diels-Kranz. Jedním z nejvýznamnějších filosofů tohoto období byl Martin Heidegger, který také Hérakleita

⁴⁴⁰ Špaňár, 1985, s. 194

⁴⁴¹ Neff, 1993, s. 133

⁴⁴² Špaňár, 1985, s. 194

⁴⁴³ Berthold-Bond, 1989, s. 71

⁴⁴⁴ Cohen, 2010, s. 62

⁴⁴⁵ Neff, 1993, s. 132

⁴⁴⁶ Jaspers, 1966, s. 24

⁴⁴⁷ Špaňár, 1985, s. 194

⁴⁴⁸ Berthold-Bond, 1989, s. 72

⁴⁴⁹ Berthold-Bond, 1989, s. 73

⁴⁵⁰ Jaspers, 1993, s. 24

⁴⁵¹ Špaňár, 1985, s. 194

⁴⁵² http://www.unc.edu/~plmiller/docs/PHIL603_Spring2010_ShortSyllabus.pdf [cit. 2012-11-18]

(mimo jiné předsókratiky, kterým věnoval velkou pozornost)⁴⁵³ interpretoval a mimo jiné aplikoval jeho myšlenku zápasu (podle výroku, že zápas „jedny předvádí jako bohy, druhé jako lidi; jedny činí otroky, druhé svobodnými“⁴⁵⁴) na situaci lidského bytí, jak ji popisuje ve svém nejznámějším díle *Bytí a čas*,⁴⁵⁵ v němž na Hérakleita odkazuje.⁴⁵⁶ Také zastával názor, že neexistuje správná interpretace Hérakleita.⁴⁵⁷ Heideggerem se uzavírá trojice významných moderních filosofů ovlivněných Hérakleitem, jejichž myšlenky měly obrovský vliv na pozdější myšlení a nepřímo se tak skrz ně projevil i vliv samotného Hérakleita. Ten byl jinak v posledních desetiletích interpretován mnohokrát, jak v zahraničí, tak v Česku, rozličnými způsoby (mimo jiné i jako předchůdce kvantové fyziky,⁴⁵⁸ jehož názory by byly zcela aktuální, kdyby se pozměnily výrazy, například záměnou ohně za elektřinu⁴⁵⁹) a podepsal se na způsobu myšlení nesčetně lidí – koneckonců i na mém vlastním.

⁴⁵³ Kessidi, 1976, s. 312

⁴⁵⁴ Hérakleitos B 53, s. 395

⁴⁵⁵ Fried, 2000, s. 4

⁴⁵⁶ Schur, 2007, s. 93

⁴⁵⁷ Osborne, 2004, s. 81

⁴⁵⁸ Cohen, 2010, s. 61

⁴⁵⁹ Ošó, 2007, s. 108

Závěr

Když jsem postupně konstruoval tuto práci, stále více a více jsem si všímal jedné věci, a totiž, že můj vlastní náhled na zpracovávané téma, a jmenovitě moje představa o Hérakleitově učení, se stává ucelenější a logičtější. Objevil jsem mnohé spojitosti, které mě dříve nenapadly, a Hérakleitovy zlomky, kterým jsem dříve nerozuměl, mi začaly dávat smysl. Pro mě samotného tak byla práce velmi přínosná, mimo jiné i jako skvělá akademická zkušenost a podnět k mnohým úvahám i diskusím, a doufám, že se k tématu ještě časem vrátím. Přestože s některými jejími částmi nejsem zcela spokojen, věřím, že svůj náhled na Hérakleita a jeho učení jsem předal, jak nejlépe jsem jen mohl, a že jsem odvedl dobrou práci při přeformulování informací ze zdrojů, ze kterých jsem čerpal. Proto také doufám, že text není nudný a že čtenáři zprostředkovává zajímavé a nové informace.

Hérakleitos měl v jednom ohledu pravdu, když říkal, že „smrtelní jsou nesmrtelní“⁴⁶⁰ – tak i jeho myšlenky, dva a půl tisíciletí po jeho smrti, žijí také skrze mou vlastní interpretaci. Tato interpretace, ač ovlivněná náhledy autorů, kteří se jimi zabývali po dlouhá léta, ale neodpovídá a ani nemůže odpovídat tomu, co Hérakleitos zamýšlel, když psal své dílo. To nelze správně posoudit již pouze proto, že „oči jsou přesnější svědkové než uši“⁴⁶¹, a ani po detailním studiu Hérakleitových výroků v originále (kterého já, zcela neznalý starořečtiny, nejsem schopen) a po seznámení se s historickým pozadím, na kterém vznikaly, nebude naše představa o jeho pravých záměrech nikdy taková, jako kdybychom jej mohli spatřit na vlastní oči, mluvit s ním či dokonce přemýšlet jako on. Jenže „bojovat s touhou je obtížné, protože když něco chce, platí za to duší“⁴⁶² – stejně tak já toužím, a jiní jistě také touží, si Hérakleitovu osobnost a záměry představit, a věřím, že při rozboru Hérakleitova díla „není správné být [jako] děti rodičů“⁴⁶³, tedy přistupovat k němu bez snahy o vlastní interpretaci, o vytvoření určité představy o Hérakleitovi, se kterou pracujeme, ať je jak chce vzdálena od pravdy. Koneckonců ti, kdo se snaží Hérakleita, či jiného filosofa (či spíše umělce), vyložit vědecky, bez představivosti, jsou jako „ti, kdo hledají zlato“, neboť „prokopávají mnoho země a nacházejí málo“⁴⁶⁴ – tráví tou snahou mnoho času a získávají málo použitelných informací. Dohadovat „se zbrkle o nejdůležitějších věcech“⁴⁶⁵, jako je náhled na svět, který Hérakleitos konstruuje, koneckonců podle něj není správné. Důležité pro mě je, jak jej vidím já sám, a jsem přesvědčen, že se mi to podařilo v této práci vyjádřit tak, jak jsem si přál.

⁴⁶⁰ Hérakleitos B 62, s. 399

⁴⁶¹ Hérakleitos B 101a, s. 420

⁴⁶² Hérakleitos B 85, s. 412

⁴⁶³ Hérakleitos B 74, s. 406

⁴⁶⁴ Hérakleitos B 22, s. 381

⁴⁶⁵ Hérakleitos B 47, s. 391

Bibliografie

BARTOŠ, Hynek. *Očima lékaře: Studie k počátkům řeckého myšlení o lidské přirozenosti z hlediska rozlišení duše-tělo*. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2006. 285 s. (Amfibios; sv. 5.) ISBN 80-868-1835-7. Kapitola IV, K duši patří logos, který roste sám se sebou, s. 79-102.

BEDNÁŘ, Miloš. *Pohyb člověka na biodromu: Cesta životem z pohledu (nejen) kinantropologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2009. 190 s. ISBN 978-802-4616-650. Kapitola 2.1., Hérakleitos, s. 23-25.

BERTHOLD-BOND, Daniel. *Hegel's Grand Synthesis*. 1. vyd. Albany: State University of New York Press, 1989. ISBN 08-870-6956-8. Kapitola The Influence of Heraclitus, s. 71-74. (anglicky)

COHEN, Martin. *Filozofické příběhy: Netradiční dějiny filozofie, které ukazují její představitele v málo známých situacích a utajených příbězích*. Překlad Zuzana Gabajová. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. 327 s. (Galileo; sv. 42.) ISBN 978-80-200-1825-0. Kapitola 6, Hérakleitos si vybírá odvrácenou stranu řeky, s. 61-64.

DE CRESCENZO, Luciano. *Příběhy starší řecké filozofie: Pythagoras, Herakleitos a ti druzí*. Překlad Iva Papírníková. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2010. 219 s. ISBN 978-80-7363-132-1. Kapitola VIII, Temný Herakleitos, s. 69-77.

DÍOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Příprava vydání Dušan Machovec; redakce Milan Váňa; překlad Antonín Kolář. 2. vyd. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995. 480 s. ISBN 80-901916-3-0.

FRIED, Gregory. *Heidegger's Polemos: From Being to Politics*. 1. vyd. New Haven: Yale University Press, 2000. XVI, 302 s. ISBN 03-000-8038-7. (anglicky)

HESSE, Helge. *Citáty, které pohnuly dějinami*. Překlad Richard Kříž. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 2008. 334 s. ISBN 978-802-4222-271. Kapitola Vše plyne, s. 18-20.

HUSSEY, Edward. *Presocratici*. Příprava vydání Tomáš Vítek, překlad Martin Pokorný. 1. vyd. Praha: Petr Rezek, 1997. 216 s. ISBN 80-86027-07-4.

JASPERS, Karl. *The Great Philosophers*. Příprava vydání Hannah Arendt; překlad Ralph Manhem. 1. vyd. Sv. 2. Londýn: Rupert Hart-Davis, 1966. IX, 159 s. (anglicky)

KARFÍK, Filip. *Duše a svět: Devět studií z antické filozofie*. Redakce Vladimír Mikeš, Vladimír Nedvídek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. 250 s. (Oikúmené; sv. 123.) ISBN 978-80-7298-174-8.

KESSIDI, F. CH. *Hérakleitos*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. 172 s.

KESSIDI, F. CH. *Od mýtu k logu*. Redakce Helena Szászová, Eva Zdražilová; překlad Katarína Martinková, Peter Kuklica. 1. vyd. Bratislava: Pravda-Svoboda, 1976. 352 s. ISBN 978-80-86818-72-6. (slovensky)

KIRK, Geoffrey S. *Heraclitus: The Cosmic Fragments*. 2. upravené vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1962. XVI, 424 s. (anglicky)

KIRK, Geoffrey S.; RAVEN, John E.; SCHOFIELD, Malcolm. *Předsókratovští filosofové*. Redakce Jan Janda, Aleš Havlíček, Filip Karlík; překlad Filip Karník, Petr Koler, Tomáš Vítek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2004. 664 s. (Dějiny filosofie; sv. 1.) ISBN 80-7298-110-2.

KOČANDRLE, Radim. *Fysis iónských myslitelů: Rozprava nad peripatetickou dezinterpretací*. Příprava vydání Tomáš Hermann, Karel Kleisner; redakce Zdeněk Kratochvíl, Dagmar Magincová. 1. vyd. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2008. 124 s. (Amfibios; sv. 10.) ISBN 978-80-86818-72-6. ISSN 1801-5093.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Délský potápěč k Hérakleitově řeči: Pro ty, kdo se potápějí až do krajnosti*. 1. vyd. Praha: Herrman & synové, 2006. 527 s. Dostupné online na <http://fysis.cz/Herakleitos/Potapec/0Potapec.htm>. ISBN 80-87054-00-8.

MILLER, Patrick Lee. *Heraclitus, Marcus, Nietzsche* [online]. 2010. [Cit. 18.11.2012]. Dostupné z: http://www.unc.edu/~plmiller/docs/PHIL603_Spring2010_ShortSyllabus.pdf (anglicky)

NEFF, Vladimír. *Filosofický slovník pro samouky*. 2. rozšířené vyd. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0383-3. Heslo Herakleitos z Efesu, s. 132-133.

OSBORNE, Catherine. *Presocratic Philosophy: A Very Short Introduction*. 1. vyd. New York: Oxford University Press, 2004. ISBN 978-0-19-284094-3. Kapitola 5, Heraclitus, s. 80-96. (anglicky)

OŠÓ. *Setkání s pozoruhodnými lidmi*. 1. vyd. Praha: Beta, 2011. 253 s. ISBN 978-80-7306-468-6. Kapitola Hérakleitos, s. 99-115.

PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie: Filosofie v předklasickém období před sofistikou a Sókratem*. Příprava vydání Ivan Chvatík, Pavel Kouba; redakce Blanka Koutská. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996. 360 s. (Přednášky z řecké filosofie.) ISBN 80-7021-195-4. Kapitola Hérakleitos, s. 140-145.

POKORNÝ, Martin. *Hérakleitos z Efesu: Zkušenost a řeč*. Redakce Aleš Havlíček, Vladimír Nedvídek. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2008. 199 s. (Filosofické interpretace; sv. 1.) ISBN 978-80-7298-271-4.

HUSSEY, Edward. Hérakleitos o poznávání a smyslu. In POKORNÝ, Martin. *Hérakleitos z Efesu: Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008. S. 10-39.

O'BRIEN, Denis. Zákon o jednotě protikladů. In POKORNÝ, Martin. *Hérakleitos z Efesu: Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008. S. 50-63.

ROBB, Kevin. Psyché a logos: Historické počátky pojmu duše. In POKORNÝ, Martin. *Hérakleitos z Efesu: Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008. S. 121-168.

SIDER, David. Slovosled jako filosoficky relevantní rys. In POKORNÝ, Martin. *Hérakleitos z Efesu: Zkušenost a řeč*. Praha: OIKOYMENH, 2008. S. 98-105.

ŠPAŇÁR, Július. *Herakleitos z Efezu*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1985. 310 s. (slovensky)

RICKEN, Friedo. *Antická filosofie*. Překlad David Mik. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999. 230 s. (Dějiny filosofie; sv. 1.) ISBN 80-7182-092-X. Kapitola VI, Hérakleitos, s. 24-27.

SCHUR, David. *The Way of Oblivion: Heraclitus and Kafka*. 1. vyd. Cambridge: Harvard University Press, 1998. 273 s. (Harvard studies in comparative literature; sv. 44.) ISBN 0-674-94803-3. (anglicky)

VESEY, Godfrey; FOULKES, Paul. *Collins Dictionary of Philosophy*. 1. vyd. Londýn, Glasgow: HarperCollins Publishers, 1990. 300 s. ISBN 0-00-434370-0. Kapitola Heraclitus, s. 134-135. (anglicky)